

İBNÜ'L-ARABÎ'Yİ SAVUNAN AFRİKALİ BİR SÛFÎ: ALİ B. MEYMÛN EL-MAĞRİBÎ

Abdurrezzak TEK*

Özet

İbnü'l-Arabî'yi Savunan Afrikalı Bir Sûfî: Ali b. Meymûn el-Mağribî

XV. yüzyılın önde gelen sûfilerinden Ali b. Meymûn el-Mağribî, Şâzeliyye tarikatının Osmanlı topraklarındaki ilk temsilcilerinden biridir. Özellikle Bursa'da altı yıl kalan şeyh, yetiştirdiği hâlifeleri vasıtasıyla Şâzeliyye'nin bu bölgede yayılmasında etkili olmuştur. Sûfî kimliğinin yanı sıra Kuzey Afrika'da Portekizlilere karşı mücadelesiyle de dikkati çekmiştir. Bu çalışmada Ali b. Meymûn'un tasavvuf anlayışı ve İbnü'l-Arabî'yi müdafaa amacıyla kaleme aldığı eseri üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Ali b. Meymûn, Kuzey Afrika, İbnü'l-Arabî'nin müdafası

Abstarct

Ali ibn Maymûn al-Magribî: An Moroccan Sûfi Defending Ibn al-'Arabî

Ali ibn Maymûn, an effective Moroccan sheikh in the 15th century, is one of the first Shâdhilî dervishes in the Ottoman land. He remained in Turkey, mainly in Bursa, for about six years, and by his successors tried to be spread out this order in the territories. As well as his sufi identity it was to attract attention that he fought the Portuguese in the North African. This article deals with the mystical ideas of Ibn Maymûn and his tractate that wrote to defend Muhyi al-Din Ibn al-'Arabî.

Key words: Ali ibn Maymûn, North Africa, The defense of Ibn al-'Arabî

I. Giriş

İslam düşünce tarihine baktığımızda İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf mirâsı, özellikle vefatından sonra gerek âlimler gerekse sûfiler tarafından iki şekilde algılanarak değerlendirilmiştir: İlki, dikkatlerini onun akîdesi ve akîdesinin şerîata muvafık olup olmadığına teksif edenler; ikincisi, sözlerinin bâtınına bakarak felsefe ve tasavvufunda bâriz olan ruhî ve aklî mevhibelerini irdeleyenler. Her iki grup içinde de İbnü'l-Arabî'yi savunan veya eleştirenler olmuş, hakkında müspet-menfî pek çok söz söylenmiş ve bu manada bir çok eser kaleme alınmıştır. Reddiyeler genellikle vahdet-i vücûd, Hakk'ın sıfatları, Hak-halk ilişkisi, insan-ı kâmil nazariyesi, hatmü'l-evliyâ, ricâlü'l-gayb, Firavun'un imanı, tenzih-teşbih, gibi konular etrafında şekillenmiştir. Muarızları tarafından yöneltilen eleştirilerin genel özelliği, dini koruma ve kurtarma gibi bir çabanın yansıtılmaya çalışılmasıdır. Bu anlamda karşımıza çıkan isimler arasında Muhammed b. Ömer ed-Dîmaşkî (ö.652/1254), İbn Teymiyye (ö.728/1328), Alâeddîn Mu-

* Dr., Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

ammed el-Buhârî, İbrahim b. Ömer el-Bikâî (ö.885/1480) ve Ali el-Kârî'yi (ö.1014/1606) sayabiliriz. Öte yandan İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini benimseyen ve onu sevenler de, şeyhin fikirlerini açıklayan ve savunan reddiyeler telif etmişlerdir. Örneğin Celâleddin ed-Devvânî (ö.918/1512), Şeyh Mekkî (ö.926/1519), Celâleddin es-Suyûtî (ö.911/1505), Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö.973/1565), Abdullah Bosnevî (ö.1054/1644), Abdülgânî en-Nablusî (ö.1143/1731) ve Mirzazâde Ahmed Neylî (ö.1161/1748) bu grubun önde gelen isimlerindendir.¹

Çalışmamıza konu teşkil eden *Risâle fi'l-intisâr li's-Şeyh Muhyiddin*² adlı eserin müellifi Ali b. Meymûn el-Mağribî, İbnü'l-Arabî'nin XVI. yüzyılda Şam bölgesindeki önemli taraftarlarından biridir. Ancak İbnü'l-Arabî'yi müdafaa amacıyla kaleme aldığı söz konusu eserinde o, şeyhin tartışmalı görüşlerinden hareketle onu savunmak yerine, daha çok onun "şerîat açısından" konumunu belirlemeye çalışmış; başka bir ifadeyle mü'min mi, yoksa küfür ehlinen mi? olduğu hususu üzerinde durmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Şam'ı fethinden hemen önce kaleme alınan risâle, o dönemde bölgedeki mutasavvıf ve âlimlerin İbnü'l-Arabî'ye bakışlarını tasvir etmesi ve şeyhle ilgili tartışmaların çerçevesini yansıtması bakımından önem arz etmektedir.

II. Ali b. Meymûn el-Mağribî ve Tasavvuf Anlayışı

854/1450 tarihinde Fas'ın kuzeyinde, Atlantik kıyısının yakınındaki Gumâre³ bölgesinde doğan Ali b. Meymûn,⁴ aslen Berberî olmakla birlikte kaynaklarda Hasenî-şerîf bir aileden geldiği belirtilmektedir.⁵ Kur'ân okumaya ve Malikî

- 1 İbnü'l-Arabî'ye yöneltilen eleştiriler ve bunlara cevaben yazılan risâleler hakkında geniş bilgi için Bk. Osman Yahya, *Müellefâtü İbn Arabî târîhuha ve tasnîfuha*, Kahire 1992; Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, c. XX, s. 512-513; "Fusûsu'l-Hikem", *DİA*, c. XIII, s. 230-237; Dilaver Güner, "Fusûsu'l-Hikem", *Tasavvuf*, sayı: 13 (Temmuz-Aralık 2004), s. 395-441.
- 2 Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi (BEEK), Genel, no. 1489, 1-30 sayfa. Risâlenin Türkiye kütüphanelerinde bunun dışında başka bir nüshasına rastlayamadık.
- 3 Dağlık bir bölge olan Gumâre'nin adı Batı Mağrib'de bir Berberî kabilesinden gelmektedir. Söz konusu kabile nedeniyle bölgeye Bilâd-ı Gumâre adı verilmiştir. Bk. G. Yver, "Ghumâra", *EP*, c. II, s. 1095-1096.
- 4 Kaynaklarda künyesi şöyle verilmektedir: Ali b. Meymûn b. Ebî Bekir b. Yusuf b. İsmail b. Ebî Bekir b. Atâullah. Örneğin Bk. Ebü'l-Mekârim Muhammed Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietil-'aşîre*, neşr.: Cebrâil S. Cebbûr, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1997, c. I, s. 272.
- 5 Müridlerinden Ulvân el-Hamevî, şeyhinin menâkıblarını yazdığı eserinde onu seyyid ve şerîf olarak tanıtmıştır. Bk. Ulvân el-Hamevî, *Müclî'l-hüzn 'ani'l-mahzûn fi menâkibi's-Şeyh Ali b. Meymûn*, Berlin 2206, vr. 19a.

fikhının temel bilgilerine dayanan ilk eğitimini, İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'nin (ö.386/996) yanında tamamladı. Daha sonra memleketinden ayrılarak Fas'a gitti ve bölgenin önde gelen âlimlerinden Ebû Zeyd Abdurrahman el-Hamîdî'den Mâlikî fıkhu ve diğer İslamî ilimleri tahsil etti. Bu dönemde ayrıca matematik ve gramer öğrendiği de kaydedilmektedir.⁶ Fas'ta bir süre kadılık yaptıktan sonra XV. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Afrika'nın sahil şeridindeki istilâsını genişletmek isteyen Portekizlilere karşı başlatılan cihâda katılmak için memleketine döndü ve savaşa bizzat katıldı.⁷ Savaşın ardından bölgede bir müddet kalan Ali b. Meymûn, Hz. Peygamberin sünnetine gereken ihtimamı göstermedikleri gerekçesiyle bölge kabileleriyle tartışmalara girdi. Bu tartışmalar sonucunda yöre halkıyla arası açılan Mağribî, idareye karış isyan etmek de dâhil olmak üzere çeşitli suçlamalarla mahkûm edildi. Hapishanede kendisini ziyarete gelen vali ve sultana, bir Berberî olarak şer'î konularda böyle sert konuşmasının tabiatından kaynaklandığını söylemesi üzerine serbest bırakıldı. Mağrib'de dinî hayatın bozulmasına daha fazla tahammül edemeyeceğini söyleyerek babasından izin aldı.⁸ Kitaplarını Fas'ın Kayravan Camii'ne bağışlayan İbn Meymûn, ailesini de burada bırakarak Doğu'ya gitmek üzere memleketinden ayrıldı.⁹

İspanyol akınlarının tehdidi altındaki Kuzey Afrika'da¹⁰ bir müddet dolaşan Ali b. Meymûn, bölgede özellikle Hafsî Sultanı Mevlây Osman'ın ölümünden (852/1448) sonra ortaya çıkan ve siyasi kaşıklıklar sebebiyle yayılan bâtil fikirlere ve mehdîlik iddialarına karşı mücadele etti. Bu dönemde ayrıca bölgedeki cihâda öncülük eden sûfilerle sıcak ilişkiler kurarak onları yakından tanıma imkanı buldu.¹¹ Kendisine fikhî bir mesele danışan bir kadına cevap vermemesini, fakihlik makamına olan ilgisinin azaldığı şeklinde yorumlayarak bu

- 6 İlk evliliğini Fas'ta yapan Ali b. Meymûn'un erkek çocukları küçük yaşta iken vefat etmiş; hayatta kalan tek kızının eğitimiyle bizzat kendisi meşgul olmuştur. Hamevî, *Mücli'l-hüzn*, vr. 41b.
- 7 Gerek *Mücli'l-hüzn*'de gerekse *el-Kevâkib* ve *Şezerât* gibi ilk dönem biyografi kaynaklarında İbn Meymûn'un bu savaşlarda Benû Râşid kabilesinin lideri olan yeğeni Ali b. Râşid'in komutasındaki askerlere komutan ve dinî lider olarak görev aldığı belirtilmektedir. Bk. Hamevî, *Mücli'l-hüzn*, vr. 41b-42a; Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 272; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, Beyrut ts., c. VIII, s. 81; Michael Winter, "Sheikh Ali Ibn Maymûn and Syrian Sufism in the Sixteenth Century", *Israel Oriental Studies (IOS)*, Tel Aviv 1977, c. VII, s. 283.
- 8 Yıllar sonra İbn Meymûn, Ulvân el-Hamevî'ye aradığı dinî ortamı Maşrık'ta da bulamadığını ve buradan daha uygun dinî ortamı olan Mağrib'i özlediğini söylemiştir. Bk. Hamevî, *Mücli'l-hüzn*, vr. 47b-49a.
- 9 Hamevî, *Mücli'l-hüzn*, vr. 48b-55b.
- 10 Hamevî bu dönemde Tunus sultanının Frenklere karşı savaşmak için Ali b. Meymûn'u davet ettiğini belirtmektedir. Yine ona göre İbn Meymûn bir müddet Tunus ve Konstantin'de kalmıştır. Bk. Hamevî, *Mücli'l-hüzn*, vr. 43b.
- 11 Hamevî, *Mücli'l-hüzn*, vr. 44a-45b.

hadiseyi, tasavvufî hayata yönelmesinin ilk işareti kabul etti.¹² Önce 'Arefe el-Kayravânî'ye (ö.949/1542)¹³ intisap eden Ali b. Meymûn, şeyhinin işareti ile Güneybatı Tunus'un Nifzâve vahası Tüzer kasabasına giderek Şazelî şeyhi Ahmed b. Muhammed et-Tebbâsî'ye (ö.930/1523) bağlandı.¹⁴ Son derece sıkı bir tasavvufî terbiyeden geçen İbn Meymûn, dört ay gibi kısa sürede seyr ü sülûkunu tamamlayarak hacca gitmek üzere yola çıktı.¹⁵ Hac dönüşü 904/1499 tarihinde¹⁶ önce Suriye'ye ardından da Lübnan ve Safed'e gitti.¹⁷ İbn Meymûn burada Şeyh Abdülkâdir b. Ömer es-Safedî (ö.915/1509)¹⁸ ile tanışarak sohbetlerine katıldı.¹⁹ *Risâle fi'l-intisâr* adlı eserinde bu yolculuğundan bahsetmektedir.²⁰ Daha sonra Beyrut'a geçen İbn Meymûn'un bu seyahatinin en önemli noktalarından birisi Muhammed b. Arrâk ile karşılaşmasıdır.

878/1473'de Şam'da doğan Muhammed b. Arrâk, temel eğitimini memleketinde tamamladı. Çerkez emiri olduğu rivayet edilen babasının ölümünün ardından işlerini takip etmek için Beyrut'a gitti ve burada Şeyh Muhammed er-Râik ile tanıştı. Daha sonra Şam'a dönen İbn Arrâk, avcılık ve binicilik gibi sporlarla meşgul olmaya ve eğlencelerle dolu bir hayat sürmeye başladı. Beyrut'ta bulunduğu 904/1499 senesinde Ali b. Meymûn ile tanışarak ona intisap etti.²¹ Tasavvufî terbiyesini tamamlamasının ardından şeyhinin izni ve işaretiyle

12 Hamevî, *age*, vr. 56b-57a.

13 Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. II, s. 189; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. VIII, s. 277.

14 Ebü'l-Hayr İsmâüddin Ahmed Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (neşr.: Ahmet Suphi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1985, s. 352; Mehmed Mecdî, *Hadâiku's-şakâik*, (haz.: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 357; Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 272; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. VIII, s. 81. "ed-Debbâsî" nisbesiyle de anılan Şeyh Ahmed, Şazelîyye tarikatının Şâbbiyye kolunun kurucusu olan Seyyid Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Mahlûf el-Kayravânî'nin (ö.887/1482) mürididir. Ali b. Meymûn kendisine intisap ettiği dönemde yaşının yüzün üzerinde olduğu kaydedilmektedir. Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 129-131.

15 Hamevî, *Müclî'l-hüzn*, vr. 59b-60b.

16 İbn Tolun, Ali b. Meymûn'un Şam ilk defa 912 senesinin başlarında geldiğini belirtiyorsa da (*Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, Kahire 1962-64, c. I, s. 328), şeyh *Risâle fi'l-İntisâr* adlı eserinde (s. 1) Şam'a 904 tarihinde gittiğini zikretmektedir.

17 Taşköprizâde, İbn Meymûn'un bu seyahati esnasında Kahire'ye de gittiğini belirtmekteyse de bu husus net değildir. Bk. Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, s. 352.

18 Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 243-247.

19 İbn Meymûn, *Risâle fi'l-intisâr*, s. 3-4.

20 İbn Meymûn, *age*, s. 1-3.

21 Kaynaklarda belirtildiğine göre Ali b. Meymûn ile İbn Arrâk'ın ilk karşılaşması Hz. Yahya Camii'nin karşısındaki İbn Hamrâ zaviyesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu karşılaşma şöyle anlatılır: Ali b. Meymûn Beyrut'a geldiğinde üç gün geçer ancak hiç kimse kendisine ikramda bulunmaz. Şeyhi gören İbn Arrâk ona yemek gönderir. Ardından dostlarından bir grupla İmam Evzâ'î'yi ziyaret için yola çıkarlar. Yolda İbn Arrâk atının üzerinde bir takım binicilik

le Beyrut'ta irşâd görevine başladı ve bu dönem zarfında birçok eser kaleme aldı.²² Şeyhinin vefatından sonra Medîne'ye yerleşerek irşâd faaliyetlerine burada devam etti. 24 Safer 933/30 Kasım 1526 tarihinde Mekke'de vefat eden İbn Arrâk, Ali b. Meymûn'un önde gelen müridlerindedir. Kendi adına nispet edilen Arrâkiye kolu, özellikle XVII. yüzyılda Suriye ve Hicâz bölgesinde yaygınlık kazanmıştır.²³

Aralarında Ali b. 'Atiyye Ulvân el-Hamevî (ö.936/1530)²⁴ ve Ali b. Ahmed el-Keyzevânî'nin de (ö.955/1548)²⁵ bulunduğu bazı müridleriyle Zilhicce 905/Temmuz 1500 tarihinde Anadolu'ya giden²⁶ ve yaklaşık altı yıl kadar Bursa'da kalan Ali b. Meymûn'un Anadolu'daki faaliyetleri hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır. Bursa'da iken âlimlerin ve halkın yoğun ilgisiyle karşılaşan şeyhe Abdurrahman b. İmam, Ali Paşa'nın oğlu İnegöl müderrisi Mustafa Çelebi ve annesi, imam ve hatiplik görevinde bulunan Ebü'l-Kâsım,²⁷ Sûfîzâde nisbesiyle tanınan Şeyh Abdurrahman ve Şeyh Abdülmü'min adlı kişilerin intisap ettiği kaydedilmektedir. Balıkesirli olan Abdurrahman Efendi, Efdalzâde Musa Çelebi'den zahirî ilimleri tahsil ederken Ali b. Meymûn ile tanışması üze-

maharetleri sergiler. Şeyh yaptığı hareketlerin acemice olduğunu ve kendisinin daha iyisini ona göstereceğini söyleyerek binicilik hususundaki maharetini sergiler. Böylece ikisi arasında dostluk başlamış olur. Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 273; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Câmi'ü kerâmâtü'l-evliyâ*, Kahire 1974, c. II, s. 364.

- 22 Yavuz Sultan Selim'in Şam bölgesini fethinde İbn Arrak ile tanıştığı kaydedilmektedir. Bk. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 260.
- 23 Mehmet Demirci, "İbn Arrâk, Muhammed b. Ali", *DİA*, c. XIX, s. 319.
- 24 Tedrisini doğum yeri olan Hama'da tamamlamış ve bu şehirde vâizlik yapmaya başlamıştır. Ali b. Meymûn'a Şam'da iken intisap eden Ulvân el-Hamevî'nin tasavvuf ve fıkıh olmak üzere birçok eseri vardır. Ayrıca İbnü'l-Fârız'ın *Tâiyye* ile İbn Habîb'in şüirlerine şerh yazdığı kaydedilmektedir. Yavuz Sultan Selim Hama'yı fethettiğinde Şeyh Ulvân'ı ziyaret edip sohbet ettiği kaydedilmektedir. Cemâziyelevvel 936/Ocak 1530 tarihinde Hama'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Kendisine Şâzeliyye'nin Ulvâniyye adlı kolu nispet edilmiştir. Bk. Taşköprizâde, *eş-Şakâik*, s. 353; Mecdî, *Hadâiku's-şakâik*, s. 357; Gazzî, *el-Kevâkib*, c. II, s. 204-211; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, c. II, s. 365; Mehmet Paşa, *Nişancı Tarihi*, İstanbul 1290, s. 194.
- 25 Hama'nın Kâzvâ mahallesinde doğan Ali b. Ahmed, ilk şeyhi Ali b. Meymûn'un vefatından sonra Ulvân el-Hamevî'nin sohbetlerine katılmış ve tasavvufî terbiyesini onun yanında tamamlamıştır. Halep'te büyük bir tekke inşa eden Ali el-Keyzevânî'nin müridlerinin sayısının artması ve Halep'te çıkan bir kargaşanın kendisine mal edilmesi üzerine Rodos adasına sürgün edildiği kaydedilmektedir. Üç yıl kadar süren sürgün hayatından sonra Hac için Mekke'ye gitmiş ve Receb 955/Ağustos 1548 senesindeki vefatına kadar Mekke'de mücâvir hayatı yaşamıştır. Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. II, s. 200-202; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. VIII, s. 308.
- 26 İbn Meymûn, *Risâle fi'l-intisâr*, s. 11. Müridlerinden İbn Arrâk bu yolculuğa katılmayı istemişse de şeyhi onu, Safed'de ikamet eden Şeyh İbn Habîb'e göndermiştir. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 61.
- 27 Hamevî'nin ifadesine göre Mustafa Çelebi'nin annesi Arapça bilmemesine rağmen şeyhin sohbetinden etkilenerek cariyeleriyle birlikte intisap etmiştir. Bk. Hamevî, *Mücli'l-hüzn*, vr. 119b-120a.

rine, yaşamış olduğu müreffeh hayatı ve tedrisi bırakarak şeyhe intisap etti. Şeyhinin azat ettiği Safiye adlı cariyesi ile evlenen Abdurrahman Efendi, Mısır'a gitmek niyetiyle seyahate çıkmış ancak Hama'ya vardığında şeyhi halkı irşâd için Bursa'ya geri dönmesini emretti. Hamevî onun, tasavvuf yolunda samimi ve iyi ahlak sahibi olduğunu, mücâhede, murâkabe, zühd ve riyâzette temeyyüz ettiğini, bir çok sıkıntı ve hastalığa maruz kalmasına rağmen sabrettiğini belirtir. Bir defasında riyâzete amacıyla kesmiş olduğu koyunun iç organlarını boynuna asarak Bursa sokaklarında gezince, halk tarafından alaya alındığı, hatta Bursa kadısı tarafından kırbaçlatıldığını söylemektedir. Şeyhinin Bursa'dan ayrılmasından sonra onun yerine irşâd faaliyetlerini sürdüren Abdurrahman Efendi,²⁸ 919/1514 tarihinde vefat etmiş ve Baldırzâde'nin ifadesine göre Bursa dışındaki Sekeleme adı verilen yere defnedilmiştir.²⁹

Şeyh Abdülmü'min ise, kaynaklarda belirtildiğine göre önce Ali b. Meymûn'un sohbetine katılarak icâzet almış ve şeyhinden sonra bir müddet Sûfîzâde'nin sohbetine devam etmiştir. Abdülmü'min Efendi, Bursa Gökdere semtinde inşa ettiği zaviyesinde halka vaaz ve nasihat etmekle meşgul iken, Mehmed Şemseddîn Efendi'nin ifadesiyle "âşık-ı sûrîde meşreb bâ-husûs cemâl-i mahbûb-ı mecâzîye meclûb"³⁰ olduğu için hakkında bazı söylentiler üzerine halk iki gruba ayrılmış; bir kısmı onu desteklerken, diğer bir kısmı aleyhinde olmuştur. Ancak Taşkoprîzâde, ileri gelen âlimlerden birinin şeyhi haklı bulduğunu, kendisinin de aynı kanaati taşıdığını belirtmektedir.³¹ Ayrıca Bursa'da faaliyet gösteren Celvetiyye tarikatından Şeyh Üftâde'nin de (ö.987/1580) Abdülmü'min'i haklı bulduğu kaydedilmektedir.³² Kaynaklarda vefat tarihi zikredilmeyen Abdülmü'min'in kabrinin inşa ettiği zaviyenin bahçesinde olduğu belirtilmiştir.³³

911/1505 tarihinde Anadolu'dan Halep'e giden İbn Meymûn, bu tarihten bir yol sonra Şam'da İbnü'l-Arabî'nin kabrinin bulunduğu Sâlihiyye bölgesine

28 Hamevî, *Müclî'l-hüzn*, vr. 120b-121a.

29 Bk. Taşkoprîzâde, *eş-Şakâik*, s. 355-355; Mecdî, *Hadâiku's-şakâik*, s. 358-359; Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i evliyâ*, haz.: M. Hızlı-M. Yurtsever, Arasta Yayınları, Bursa 2000, s. 193-194.

30 Mehmed Şemseddin Ulusoy, *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları*, haz.: M. Kara, K. Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997, s. 441.

31 Taşkoprîzâde, *eş-Şakâik*, s. 548-549.

32 Mustafa Bahadroğlu, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftade ve Divân'ı*, Üftade Kurân Kursu Öğrencilerini Koruma Derneği Yayınları, Bursa 1995, s. 55; Öngören, *age*, s. 230.

33 Mecdî, *Hadâiku's-şakâik*, s. 377-378; Baldırzâde, *Ravza-i evliyâ*, s. 199; Ulusoy, *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 441. Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü'nde (I/32) harap olan cami ve zaviyenin arsasının, civarındaki kabristanla birlikte satıldığı kaydetmektedir.

yerleşti.³⁴ Suriye'de iken değişik yerlere de seyahat eden şeyh, özellikle Lübnan'ın kıyısında yer alan ve sık sık Frenklerin saldırılarına maruz kalan Batrûn'a gitmiştir. Hamevî'ye göre Frenklere karşı mücadeleye katılan İbn Meymûn, askerleri her an gelebilecek saldırılara karşı sürekli uyarmış, hatta düşman geldiği takdirde davul çalarak haber verme gibi sahilde düşmanı gözetleme görevini üstlenmiştir. Bununla da yetinmeyen şeyh, ayrıca Trablusgarp valisini desteklemek amacıyla asker göndermiştir.³⁵

Anadolu'dan döndükten sonra şöhreti kısa sürede artan İbn Meymûn'un sohbet meclisine dört Sünnî mezhebin ileri gelen kadı ve müftülerinin katıldığı belirtilmektedir. Bu bölgede yaklaşık dört yıl kaldıktan sonra yaşadığı kabz hâli nedeniyle ömrünün son demlerini insanlardan uzakta sakin bir yerde geçirmeyi düşünen şeyh, mürîdi Muhammed b. Arrâk'ın tavsiyesiyle 12 Muharrem 917'de Şam'dan ayrılarak Beyrut yakınlarında Mecdel Ma'ûş (veya Mu'ûş) adındaki bir köye yerleşmiş ve orada 11 Cemâziyelâhîr 917/5 Eylül 1511 tarihinde vefat etmiştir.³⁶ İbn Arrâk şeyhinin son demlerini şöyle anlatmaktadır: "Mecdel Ma'ûş'a giderken yanında ben, on yaşındaki oğlu Ali ve bir de başkası vardı. Beş ay on dokuz gün yanında kaldım. Vefat anında kendisinden sonra nereye gitmem gerektiğini sorduğumda bana 'hem dinini hem de dünyanı kurtaracağın yere git' dedi ve ardından 'Ne işte idiniz! dediler. Bunlar: Biz yeryüzünde çaresizdik, diye cevap verdiler. Melekler de: Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya! dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.'³⁷ âyetini okudu. 11 Cemâziyelâhîr 917 Pazartesi³⁸ gecesi vefat etti. Ertesi gün, daha önceden vasiyet ettiği üzere yüksek bir tepede sahibi olmayan bir

34 Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 275.

35 Hamevî, şeyhin vefatından sonra bölgenin kısa sürede Frenklerin eline geçtiğini ve bölge halkının katledildiğini söylemektedir. Bk. Hamevî, *Müclî'l-hüzn*, vr. 110b.

36 Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 275; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. VIII, s. 83-84; Zirikli, *el-A'lâm*, c. V, s. 180; Brockelmann, *GAL*, c. II, s. 152; a.mlf., "Ali b. Maymûn", *EL*, c. I, s. 388; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford University Press, Oxford 1998, s. 89-90; I. Goldziher, "Ali b. Mejmûn al-Magribî und sein Sittenspiegel des Ostlichen Islam-Ein Beitrag zur Kulturgeschichte", *ZDMG*, (1874), s. 293-330; Ömer Ferrûh, *Me'âlimü'l-edebi'l-'arabî fi'l-'asri'l-hadis*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1985, c. I, s. 194-195; Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemü'l-mahtûtâtî'l-mevcûdeti fi mektebâti İstanbul*, [y.y., t.y], c. II, s. 988; Abbas Maslâîpûr, "İbn Meymûn", *Dâiretü'l-Ma'ârif-i Büzürg-i İslâmî*, Tahran 1372, c. 5, s. 1-2; Nihat Azamat, "Ali b. Meymûn", *DIA*, c. II, s. 411-412.

37 Nisâ, 4/97.

38 İbn Tolun, söz konusu tarihte Şam'da iken Emeviye camiinde Cuma namazından sonra müezzinin şeyh, âlim, Seyyid Alâüiddin b. Meymûn el-Mağribî'nin gıyaben cenâze namazı için çağrıda bulunduğunu duyduğunu söyleyerek vefatın Pazartesi değil Perşembe gecesi gerçekleştiğini belirtmiştir. Gazzî'ye göre de İbn Tolun'un verdiği tarih daha doğrudur. Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 278.

araziye defnettik.”³⁹ Ayrıca İbn Arrâk, şeyhin vefatından sonra kabrinin yanına başkalarının defnedilmesi sonucunda bir hazîrenin oluştuğunu belirtmiştir.⁴⁰ Son dönem müelliflerinden Nebhânî (ö.1350/1931) eserinde Ali b. Meymûn’un türbesiyle ilgili şu bilgileri kaydetmektedir: “Şeyhin yaşadığı dönemde kabrinin bulunduğu yer Müslümanlara ait topraklardı. Günümüzde ise Dürzî ve Hıristiyanların eline geçmiş durumdadır. Ancak –Allah’ın inâyetiyle- Hıristiyanlardan bazıları şeyhin türbesine hizmet etmiş ve onu güzel bir şekilde onarmıştır.”⁴¹

Ulvân el-Hamevî, şeyhinin silsilesini şöyle zikretmektedir: Ebü’l-Abbâs et-Tebbâsî⁴² > Ebû Medyen el-Mağribî > Ali Ebü’l-Hasan > Ebû Abdullah b. Hirzihim > Ebû Bekir (veya Ebû Yahya) b. el-Arabî > Ebû Hâmid el-Gazzâlî > Ebü’l-Me’âfî > Ebû Tâlib el-Mekkî > Ebü’l-Kâsım el-Cüneyd > Sırrî es-Sakatî > Hâtimü’l-Esam el-Horasânî > Şakîk el-Belhî > Ma’rûf el-Kerhî > Davud et-Tâî > Habîb el-‘Acemî > İbrahim et-Temîmî > Hasan el-Basrî > Ali b. Ebî Tâlib⁴³

Doğu ve batı İslam dünyaları arasındaki dinî, sosyal ve kültürel farklılıklar üzerinde durduğu *Beyânü’l-gurbeti’l-İslâm*,⁴⁴ İbnü’l-Arabî’yi savunmak için kaleme aldığı *Risâle fi’l-intisâr li’ş-Şeyh Muhyiddîn*,⁴⁵ tasavvufa dâir, *Mebâdîü’s-sâlikîn ilâ makâmâtî’l-‘ârifîn*,⁴⁶ *Mevâhibü’r-Rahmân fi keşfi ‘avreti’ş-şeytân*,⁴⁷ fıkha dair *Risâletü’l-ihvân min ehli’l-fıkhî ve hameleti’l-Kur’ân*,⁴⁸ *Sefînetü’n-necât*,⁴⁹ kelâm-

39 Gazzî, *age*, c. I, s. 278.

40 Gazzî, *age*, c. I, s. 278.

41 Nebhânî, *Câmi’u kerâmâtî’l-evliyâ*, c. II, s. 366.

42 Hamevî, Ebü’l-Abbâs et-Tebbâsî ile Ebû Medyen arasındaki şeyhleri belirtmeksizin silsileyi doğrudan Ebû Medyen’e bağlamaktadır.

43 Hamevî, *Müclî’l-hüzn*, vr. 118a.

44 Manisa İl Halk Ktp., 1144/2; Berlin 2119/21; Princeton Garrett MS. 828.

45 Zilkâde 909/Nisan 1504 yılında Bursa’da iken kaleme aldığını belirttiği bu risâlesini yazmadaki amacının; “İbnü’l-Arabî ve İbnü’l-Fârız hakkında övgü dolu şeyler yazarak, onlara karşı sevgi besleyenlere destek olmak, dil uzatanlarında ağızlarını kapamak” olduğunu söylemiştir. (s. 11-12) Öte yandan risâlenin adı konusunda farklı kayıtlar mevcuttur. Örneğin Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler kütüphanesindeki nüsha, giriş sayfasındaki müstensih notundan hareketle *Risâle fi’l-intisâr li’ş-Şeyh Muhyiddîn* şeklinde kaydedilmiştir. Biyografi kaynaklarında daha çok *Tenzîhü’s-sıddîk ‘an vasfî’z-zıddîk* olarak zikredilmektedir. (Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 274; Zirikli, *el-‘Alâm*, s. 180; Dâiretü’l-Ma’ârif, s. 2) Aynı eser, *Keşfü’z-zünûn’* da *Tenbîhü’l-ğabî fi tenzîhi İbn Arabî*, (c. I, s. 488) –benzer bir isimde Celâleddin es-Suyûtî’nin de bir risâlesi vardır- *GAL’* da ise *Risâle fi’r-reddi ‘alâ münkiri’ş-Şeyhi’l-Ekber* (s. 152) şeklinde geçmektedir.

46 Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no. 2835; Koca Ragıp Paşa, no. 1476.

47 Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no. 2835.

48 BEEK., Hüseyin Çelebi, no. 510/1; Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, no. 199/1; Berlin 2545.

49 Bayezid Ktp., Umumi, no. 3791.

la ilgili *Risâle fi akîdeti'l-garrâ*;⁵⁰ *Erba'üne Hadîsen*,⁵¹ Arap diliyle ilgili *Risâletü'l-Meymûniyye fi tevhîdi'l-Ecrûmiyye*⁵² eserlerinden bazılarıdır. Ayrıca halîfelerinden Ulvân el-Hamevî onun hakkında *Mücli'l-hüzn 'ani'l-mahzûn fi menâkibi's-Şeyh Ali b. Meymûn*⁵³ adlı bir menâkıbnâme yazmıştır. Öte yandan Ebû Gâlib İbn Meymûn'a (ö.589/1193) ait olan *Münthe'e't-taleb min eş'âri'l-'Arab* adlı eski Arap şiirine dair antoloji niteliğinde olan eser bazı kaynaklarda yanlışlıkla Ali b. Meymûn'a nispet edilmiştir.⁵⁴

Şâzeliyye tarikatına mensup olmakla birlikte Ali b. Meymûn'un tasavvuf anlayışı, Mısır'daki Şâzelîlerden biraz farklıdır. Mısır Şâzelîliği'nin zengin ve gösterişli tarikat geleneklerine sahip olmasına karşılık, İbn Meymûn'un temsil ettiği tarikat düşüncesinde zühd ve takva daha fazla ön plana çıkmıştır. Örneğin Şâzelî tekkelerinde yaygın olan sema⁵⁵ ve sesli zikre sıcak bakmamış,⁵⁶ onlara mahsus kıyafeti giymekten kaçınmış ve gittiği yerlerde bu tarikatın mutlak bir üyesi gibi davranmamıştır. Ancak bu husus, onun Şâzelî tarikatından bütünüyle uzak olduğu anlamına gelmez; zira müridlerine İbn Atâullah el-İskenderî'nin *Hikem-i 'Atâiyye'* sini okuttuğu bilinmektedir.⁵⁷

Ali b. Meymûn'a göre, müridler tasavvufî eserlerle meşgul olmak yerine eğitimlerini bizzat şeyhlerinin gözetiminde, onun feyziyle tamamlamalıdır. Bu amaçla kendine özgü bir yol benimseyen İbn Meymûn, müridlerine kalplerine doğan her türlü havâtırını kendisine anlatmalarını emretmiş ve bunları yorumlayarak onlara manevî eğitimlerinde yol göstermeye çalışmıştır.⁵⁸ Halîfesi

50 Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no. 4898.

51 Manisa İl Halk Ktp., 1144/1.

52 Mektebetü'r-Rabat, no. 3596; Berlin 2442.

53 123 varaktan oluşan söz konusu eserin Berlin kütüphanesinden (no. 2206) temini hususunda yardımlarını esirgemeyen Berlin İslam Federasyon'u başkanı Nail Dural Beyefendiye teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

54 Bk. İsmail Durmuş, "Münthe'e't-Taleb", *DİA*, c. XXXII, s. 30-31; Ali Rıza Karabulut, *age*, c. II, s. 988.

55 Ali b. Meymûn, *Mebâdiu's-sâlikîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no. 2835, vr. 102b.

56 İbn Meymûn'a göre zikir, sadece dille değil bütün uzuvlarla yapılmalıdır. Hakk'ın emirlerine uymayı ve yasaklarından kaçınmayı, ilgili uzuv açısından zikir olarak değerlendirmiştir. Bk. İbn Meymûn, *Mebâdiu's-sâlikîn*, vr. 104a.

57 Winter, *agm*, s. 293-294.

58 Mecdî'nin naklettiğine göre, müridlerinden Sûfîzâde Abdurrahman Efendi Bursa'da iken havâtırını anlatmış, şeyhi de havâtırını yorumlamıştır. (Bk. *Hadâiku's-şakâik*, s. 359. Muhtemelen bu metodu sebebiyle vefatından sonra gerek kendisine, gerekse müridi İbn Arrâk'a Havâtıriyye adlı bir tarikat nispet edilmiştir. Nitekim Zebîdî, Ali b. Meymûn'a bu isimde bir tarikat nispet ederek eserinde Şâzeliyye'nin Medyeniyye kolunun kurucusu Ebû Medyen el-Mağribî'ye (ö.594/1198) ulaşan silsilesini zikretmiştir. Bk. Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *İthâfü'l-Asfiyâ*, İSAM Ktp., no: 297/7 ZEB.İ, s. 196.

İbn Arrâk'ın Beyrut'ta müridlerini irşâd etmek için yirmi dört risâle kaleme aldığını duyunca bundan hiç hoşlanmamış, yazdığı şeyleri yanına alarak derhal Şam'a gelmesini istemiş, tasavvufun temel kuralları ve ahlakî kaidelerini içeren risâleleri hariç diğerlerini imha etmesini emretmiştir.⁵⁹

Pek çok sûfî gibi İbn Meymûn da kerâmet gibi olağanüstü hâllerin izhar edilmesine karış çıkmış, müridlerinden Ali el-Keyzevânî'yi kerâmet gösterdiği için halkasından uzaklaştırmıştır. Keyzevânî daha sonra İbn Meymûn'un da şeyhi olan 'Arefe el-Kayravânî'den, pişmanlığını ifade eden bir mektup getirmesi üzerine sohbet halkasına tekrar dahil edilmiştir.⁶⁰ Şeyh Meymûn müridlerine yaptığı tavsiyelerinde ve halka yönelik vaazlarında zühd, takvâ ve verâ sahibi olmalarını ve şüpheli şeylerden kaçınmalarını vurgulamış, halifelerinden bu hususlara dikkat etmelerini istemiştir. Bu nedenle müridlerine halkla çok fazla içli dışlı olmamalarını öğütlemiştir,⁶¹ idarecilerle sohbet etmelerini yasaklamıştır. Kendisinin de devlet adamlarıyla gerekmedikçe yakın ilişkiler kurmadığı; Maraş emirlerinden birinin kölelerine kötü davrandığını görünce onu azarladığı;⁶² II. Bâyezid hakkında "İkbâl ve iclâl ile bana gelse, oturduğum yerden kalkmayıp ona sünnet-i seniyye üzere muamele ederdim" dediği kaydedilmiştir.⁶³ Sûfilere mahsus kıyafetleri tasavvufun esası olarak görmediğinden, bu tarz elbiseler giymediği gibi, müridlerine de giydirmemiştir. İnsanlara iyiliği emredip onları kötülükten sakındırmanın önemini vurguladığından müridlerine halvet hayatını tavsiye etmemiştir.⁶⁴ Trimmingham şeyhin sûfilere mahsus tavır sergilememesini ondaki melâmet neşvesine hamletmektedir.⁶⁵

Şer'î emir ve yasakların yerine getirilmesinde oldukça titiz olan İbn Meymûn, bu hususta ihmalkâr davranan müridlerini şiddetle cezalandırdığı rivayet edilmektedir. Mecdî şeyhin bu yönünü şöyle dile getirir: "A'lâ-i kelime-i 'ulyâ eylemekte, levme-i lâimden havf etmeyip kelâm-ı Hakk'ı her yerde te-kellüm eder idi. Hilkat-i asliyesinde gazap olup, kemâl-i vera' ve takvâ üzere mecbûl olmağın ruhsata azîmet etmeyip, yanında olanlardan hilaf-ı şer'-i ka-

59 Winter, *agm*, s. 295.

60 Gazzî, *el-Kevâkib*, c. II, s. 200.

61 Şeyhin kastettiği, halktan bütünüyle uzaklaşarak halvet hayatı yaşamak değil avam arasına karışarak çeşitli günahlara düçar olmaktan kaçınmaktır. Bk. Ali b. Meymûn, *Mevâhibü'r-Rahmân fi keşfi 'avreti's-şeytân*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa no. 2835, vr. 111a-b.

62 Hamevî, *Müclî'l-hüzn*, vr. 107a.

63 Taşkoprizâde, *eş-Şakâik*, s. 353. Devlet adamlarına karşı ilgisizliğine rağmen, Trablusgarp, Batrûn ve özellikle de Şam emîri Sibâî ona karşı büyük saygı göstermişlerdir. Bk. Winter, *agm*, s. 305

64 Gazzîl, *el-Kevâkib*, c. I, s. 273;

65 Bk. Trimmingham, *The Sûfî Orders in Islam*, s. 89.

vim bir mevzî'-i münker istişmâm ettiğinde razı değil idi.”⁶⁶ İyiliği emretme ve kötülükten sakındırmanın (*emr bi'l-ma'rûf nehy 'ani'l-münker*) asıl görevleri olduğunu söyleyen İbn Meymûn,⁶⁷ kendi dönemindeki vaizleri bu görevi yerine getirmemekle suçlamıştır.⁶⁸ Şer'î ilimlerdeki otoritesine dayanarak “fâsîd ve fâsık” ulemâyı tenkit etmekten hiç çekinmeyen şeyh, hakîki ilim ehline ise son derece saygılı davranmış ve yanına gelenlere hizmet etmiştir.⁶⁹ Öte yandan Suriye'de bulunduğu dönemlerde bölgenin ileri gelen pek çok âlimi kendisinden istifade etmiş, hatta bir bölümü fakih ve kadılığı bırakarak dervişliği seçmiştir. Örneğin Şam'ın Hanefî müftüsü Muhammed b. Ramazan, Ali b. Meymûn'la tanıştıktan sonra fakihliği terk ederek zahidâne bir hayat yaşamış; yine Şam'ın Maliki müftüsü ve Emevî Camii'nin kelim hocası Abdünnebi de bu görevlerini bırakarak şeyhe intisap etmiştir. Ma'arra'nın Şâfi kadısı Seyyid Musa el-Mısırî kadılığı bırakarak aba giyinmiş ve geri kalan ömrünü çocuklara temel dini dersleri öğretmekle geçirmiştir.⁷⁰ Bu durum onun, devrindeki âlimler üzerinde etkin bir nüfuz sahibi olduğunu göstermektedir.⁷¹

Kadın mürîdlerinin de tasavvufî terbiyesine önem veren İbn Meymûn,⁷²

66 Taşkoprîzâde, *eş-Şakâik*, s. 353; Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*, s. 357.

67 Hamevî, şeyhinin bu görevini yerine getiremediği şehirlerden ayrılarak, gerçekleştirebileceği başka yerlere gittiğini söylemektedir. Bk. Hamevî, *Müclî'l-hüzn*, vr. 116a; İbn Meymûn, *Mebâdiu's-sâlikîn*, vr. 105b; a.mlf., *Mevâhibü'r-Rahmân*, vr. 111b.

68 Örneğin şeyh, bölgenin önde gelen âlimlerinden Takiyyüddin b. Kadı Aclûn'u bu nedenle eleştirmiştir. İbn Tolun ise, İbn Meymûn'un bu yönüne dikkat çekerek şeyhe çok değer verdiği halde âlimleri eleştirmesinden dolayı onun meclisine katılmak istemediğini belirtmiştir. Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 276. Öte yandan tasavvuf yoluna girmeden önce kendisi de vâiz olan Ulvân el-Hamevî, dönemindeki vaizleri üç sınıfa ayırır: 1. Kadın dinleyicilerini etkilemek için vaaz eden ve bu yolla para kazananlar. Bu kişilerin özellikle kadınları ağlatacak dokunaklı şiirler okuduğunu söylemektedir. 2. Bilgilerini göstermek için vaaz edenler. Bu grubun en bariz özelliği süslü cümleler kurmaları ve halkın anlayamayacağı kelimeleri kullanmalarıdır. Hamevî tasavvufa meyletmeden önce kendisinin de bu amaçla vaaz ettiğini itiraf etmektedir. Ona göre bu durum, halkın soru sorma cesaretini kırmakta; dolayısıyla daha fazla öğrenme isteklerini yok etmektedir. Bu nedenle şeyhi, ona kitaptan değil zihninden ve insanların anlayacağı şekilde vaaz etmesini emretmiştir. 3. Tasavvufun ince meselelerini anlatan süfi vâizler. Hamevî'ye göre halka yönelik olan vaazın muhtevası, derin tasavvufî meseleler değil abdest almak, namaz kılmak, haram, helal gibi dinin en temel konuları olmalı ve bunlar insanlara yalnız bir üslupla anlatılmalıdır. Bk. Winter, *agm*, s. 299.

69 Taşkoprîzâde, *age*, s. 353; Mecdî, *age*, s. 357.

70 Hamevî, *Müclî'l-hüzn*, vr. 121b-122b; Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 275, 277. İlim öğrenme ve öğretmenin önemini dile getiren İbn Meymûn, bundaki amacın tamamen Hak rızası olmasının ve her türlü nefsanî hazlardan da uzak durulmasının gerekliliğine dikkati çekmiştir. Bk. İbn Meymûn, *Mebâdiu's-sâlikîn*, vr. 105b-106a.

71 Azamat, *agmd*, c. II, s. 412.

72 Hamevî, Bursa'da iken şeyhin Arapça konuşmasına rağmen vaazlarını dinleyen kadınların ondan etkilenecek intisap ettiklerini nakletmektedir. Hamevî, *Müclî'l-hüzn*, vr. 120b.

eşlerine yeterince zaman ayırmayan ihvânını azarlamış; kendisini davet ettiklerinde mutlaka eşlerinden izin almalarını tembihlemiş, davetten dolayı oluşan yükü kadınlar çektiği için yemekten sonra, verdikleri sıkıntıdan dolayı özür dileyerek teşekkürlerini iletmiştir. Yine Hamevî'nin naklettiğine göre, şeyh Hama'da iken nehirden uzaktaki evlerine su taşıyan kadınların yüklerini hafifletmek için kanal kazdırtmış ve suyun bir kısmının evlerinin önünden geçmesini sağlamıştır.⁷³

III. İbnü'l-Arabî'yi Müdafası

Ali b. Meymûn'un dikkat çeken ve bizim de çalışmamızın temel konusun oluşturan yönü, yaşadığı dönemde İbnü'l-Arabî'yi muarızlarına karşı şiddetle savunmasıdır. Onun şeyhe olan ilgi ve sevgisinin ne zaman başladığını tespit etmek güç olmakla birlikte, söz konusu sevginin en önemli kaynağı, hicri 904 senesinde Safed şehrinde karşılaştığı Şeyh İbn Habîb es-Safedî olmalıdır. Nitekim İbn Meymûn, Şam'a gittiğinde İbnü'l-Arabî'nin kabrini ilk defa ziyaret etmesini bu şeyhin tavsiyesi üzerine gerçekleştirdiğini belirtmektedir: "İbnü'l-Arabî'nin hangi şehirde medfûn olduğunu ve nerede yetişip büyüdüğünü bilmiyordum. Allah'ın inayetiyle mezarının yerini öğrendim ve ziyaret ettim. Bunu da ârifbillah Şeyh Abdülkâdir b. Ömer es-Safedî'nin sayesinde gerçekleştirebildim. (...) Daha önce bana şeyhten bahsetmiş ve kabrinin Şam'ın kuzeyinde Sâlihiyye'de yahut buraya bir mil veya daha yakın bir yerde olduğunu söylemişti. (...) Safed şehrinde Şam'a doğru yola çıktığımda Şeyh Safedî'nin bereketiyle İbnü'l-Arabî'yi de ziyaret etmeye karar verdim."⁷⁴ Öte yandan biyografi kaynakları İbn Habîb'in, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye olan hayranlığıyla tanındığını ve bu yönüyle övündüğünü kaydetmektedir.⁷⁵ Öte yandan Ali b. Meymûn'un, Şeyh-i Ekber'in gerek hayatı, gerekse fikirleri hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığı kanaatindeyiz. Her ne kadar *el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*, *Fusûsu'l-hikem* gibi şeyhin en temel eserlerinin yanı sıra *ed-Dürretü'l-fahîra*, *el-Emrû'l-muhkemü'l-merbût* ve diğer başka eserlerini gördüğünü söylese de⁷⁶ bu durum, onun zikredilen kitapları ayrıntılı bir şekilde okuduğuna delâlet etmemektedir. Ayrıca "Mağrib'te iken şeyhin adını duymuştum, ancak o zamanlar ilim ve hayır ehli olduğuyula ilgili söylenenlerin dışında hakkında bir şey bilmiyordum" sözü, daha evvel İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine aşina olmadığını da gös-

73 Hamevî, *age*, vr. 107b-109b.

74 İbn Meymûn, *Risâle fi'l-intisâr*, s. 3-4.

75 Örneğin Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 245, 276.

76 İbn Meymûn, *Risâle fi'l-intisâr*, s. 13.

termektedir. Hakkında müstakil bir makale yazan Winter, Ali b. Meymûn'un eserlerinde müridlerine İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını okumalarına dair hiç bir tavsiyenin bulunmadığına dikkati çekmiştir.⁷⁷ Bütün bunların ötesinde İbnü'l-Arabî'yi müdafaa amacıyla kaleme aldığı risalesinde şeyhin görüşlerinden hareket etmemesi de bunu ortaya koymaktadır.

Şam bölgesindeki bazı âlim ve kadıların, İbnü'l-Arabî'ye yönelik olumsuz bir atmosfer oluşturdukları ve şeyhin muhibleri üzerinde baskı kurduklarını⁷⁸ belirten İbn Meymûn, şafiî mezhebine mensup olduğunu söylediği ancak adını zikretmediği bir âlimin, İbnü'l-Arabî'ye karşı sevgi beslemesine rağmen bu baskıdan etkilendiğini şöyle anlatmaktadır: "O bölgedeki diğer âlimlerin ve halkın yaptığı gibi bu zât, şeyhle ilgili düşüncelerini açıkça söylemiyor, aksine sessiz ve mütereddit kalıyordu. Fâsıkların şeyh hakkındaki kanaatleri, küçük büyük herkes arasında yayıldığından onun da bu hususta şüphesi vardı. Şehirdeki âlimlerden ve kadılardan uzak duruyor, vaktinin çoğunu ders verme ve eser yazmayla meşgul olarak değerlendiriyordu. (...) Kalbinde İbnü'l-Arabî'ye karşı sevgi besleyen bu âlim, zikrettiğimiz kişilerden dolayı -ki Allah onları helak etsin- korktuğu için muhabbetini izhar etmeye güç yetiremiyordu."⁷⁹ İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etmek istediğinde de aynı baskının halk üzerinde olduğunu görmüş ve bunu "Halk, fâsıkların zulmünden koktuğu için beni şeyhin kabrine götürecek kimseyi bulamadım"⁸⁰ cümlesiyle dile getirmiştir.

Ali b. Meymûn'un muarızları eleştirisinde ön plana çıkan nokta, "fâsık" olarak adlandırdığı bu kişilerin, muhalefet amacıyla kullandıkları üslup ve yaklaşımlarının, Kur'an ve hadislerdeki hükümlere ters düştüğünü vurgulamasıdır. Zira gerek Kur'an'da gerekse hadislerde kendisi açıkça dile getirmediği sürece, bir mü'mini küfürle itham etmek ve hakkında sû-i zanda bulunmak yasaklanmıştır. Bu nedenle İbnü'l-Arabî'nin akîdesi hakkında tartışanları sert bir dille eleştirmiş ve bu yasağa uymamayı, Elest gününde Allah'a verilen sözü bozmak anlamında kabul edip bu durumu onların fâsıklığının göstergesi saymıştır: "Bu fâsıkların hepsi Elest gününde Allah'ın birliğini ve vahdâniyetini kabul etmişti. (...) Elest gününde Allah'ın birliğini ikrara yönelik verilen ahid, yerine getirilmesi gereken bir sözdür. Ancak onlar bu sözlerinde durmayıp

77 Winter, *agm*, s. 295.

78 İbn Meymûn, benzer bir tavrın İbnü'l-Fârız'a karşı da sürdürüldüğünü belirtmiştir. Bk. İbn Meymûn, *Risâle fi'l-intisâr*, s. 11.

79 İbn Meymûn, *Risâle fi'l-intisâr*, s. 2-3.

80 İbn Meymûn, *age*, s. 4.

verdikleri sözü bozdular. Haddizatında Allah'ı birleme (tevhîd) hususunda "Belâ" sözüyle verdikleri ahit şu anlama gelmekteydi: Evet sen bizim Rabbimiz ve İlâhımızsın. Bizi yaratan, yoktan varlık âlemine çıkararak sensin. Bize sayılmayacak kadar nimetler ihsan ettin. Kur'ân-ı Kerim ve Resûlullâh vasıtasıyla emrettiğin ve nehyettiğin hususlarda sana muhalefet edilmez ve karşı çıkılmaz. İşte ezeli âlemde verilen ahdin manası budur. Onlar ise –daha önce geçtiği üzere- verdikleri bu sözü Kur'ân ve sünnete muhalefet ederek bozdular. Kur'ân kendilerine indirilmesine rağmen Allah'tan korkmadılar. Dağlar gibi O'nun haşyetinden parça parça olmadılar. Bu nedenle dağlar onlardan daha hayırlıdır. Kalpleri taşlaşmış, hatta taşlardan daha katı hale gelmiştir. (...) Hiç şüphesiz hayatta iken veya öldükten sonra müslüman kardeşinin kusurlarını dile getiren kişi, onunla alay etmiş, hakkında sû-i zânda bulunmuş, lakap takmış ve kusurlarını araştırmış demektir. Kurân, bu fâsıkları ve dalâlete düşenleri cezâlandıracaktır. (...) Allah'ın emirlerine muhalefet eden herkes fâsıktır. Onlar da aynı şekilde kitap ve sünnette Allah'ın kendilerine emrettiği ve yasakladığı hususlara karşı gelerek hevâ ve heveslerine uydular. (...) Her kim Kur'ân ve sünnetin apaçık manalarına zâhiren veya bâtinen karşı çıkarsa, onun fâsık, zâlim ve düşman olduğundan şüphe edilmez. Şeytan bu durumda olanın perçeminden tutmuş sürüklemektedir. (...) Allah'ın en cahil mü'min kulu bile olsa mü'min ve muvahhid birisini kötölemek haramdır."⁸¹

Öte yandan İbn Meymûn'na göre, İbnü'l-Arabî'nin velâyetine delâlet eden hususlardan bir diğeri, şeyhe iftira atan ve hakkında sû-i zanda bulunanların daha dünyada iken ilahî bir cezaya çarptırılmalarıdır. Bununla ilgili bir çok örneğe risâlesinde yer vermiş ve bu olaylardan ibret alınması gerektiğini öğütlemiştir.⁸²

İbnü'l-Arabî'nin âriflerin büyüklerinden ve havâsın ileri gelenlerinden olduğunu söyleyen Ali b. Meymûn'un onu eleştirenlere karşı cevabı oldukça nettir ve onlara karşı aynı şekilde sert bir dil kullanmaktan çekinmemiştir: "Her kim İbnü'l-Arabî hakkında fâsıktır diyorsa aslında kendisi fâsıktır. (...) Hiç şüphesiz akıl sahibi herkes İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fârız'ın Resûlullah'ın (sav) sünnetini ihyâ eden ve onu insanlara öğreten kişilerin önde gelenlerinden olduğunu bilir. Dolayısıyla onlar, sahâbeden sonra Allah Resülü'nün ileri gelen vekilleridir. (...) İbnü'l-Arabî, Kur'ân ve sünnetle teyid edilmiştir. Zira kemâl ehli, onun kemâl sahibi olduğuna şahittir. (...) Onu bundan başka şeylerle tavsif edenlerin söyledikleri kendilerine aittir. Zira söz konuşanın sıfatıdır. (...)

81 İbn Meymûn, *age*, s. 8-10, 15, 16, 25.

82 İbn Meymûn, *age*, s. 17-22.

Fâsıkların şeyh hakkında söyledikleri sözler, yalan, iftira ve hatta sadece lânetli şeytanın vahyidir. Onlar şeytanın çağrısına kulak vermiş ve ahlâkıyla ahlâklanmışlardır. Şeytan da onları cehenneme giden yola sevk etmiş ve saptırmıştır. (...) Şeyh hakkında kötü sözler söyleyen fâsıklar ve onların yolundan gidenlerle, gerek sözlü, gerek fiilî, gerekse de itikadî açıdan diyalog kurmak haramdır. Onlar leş hükmündedirler. Çünkü kendileri doğru yoldan saptıkları gibi başkalarını da saptırmaktadırlar. Dolayısıyla Kur'ân ve sünnete göre bu gibi kişilerle alakayı kesmek farzdır.⁸³ Hatta Ali b. Meymûn, İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret ettiğinde kabir taşının üzerindeki *"Sen, Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabb'in kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidâyete erenleri de çok iyi bilendir."*⁸⁴ âyetini şeyhin kemâlinin bir göstergesi olarak değerlendirmiş; Cenâb-ı Hakk'ın hayatta iken onu koruduğu gibi vefatından sonra da kendisine dil uzatanlara bu âyetle cevap verdiğini söylemiştir.⁸⁵ Yine ona göre fâsıkların, İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fârız gibi velîlerin kötüllemeleri, Allah'ın bir hikmetinden dolayıdır. Zira O, bu sayede dostlarının değerini arttırırken sevmediği kullarını da hor ve hakir kılmaktadır.⁸⁶

İbnü'l-Arabî hakkındaki kanaatini zikrettiğimiz şekilde açıkça izhar eden Ali b. Meymûn bu hususta insanlara şu tavsiyede bulunmaktadır: "Akıllı kim senin yapması gereken, evliyâullâha saygı ve hürmet göstermek, onları söz, fiil ve itikat açısından layık olmadıkları şeylerden tenzih etmektir. Zira velîler, Allah'ın yeryüzündeki işaretleri (*şe'âir*) ve sırlarının taşıyıcılarıdır. Bize düşen Allah'ın tazim ettiğine saygı göstermektir ki, bu da O'nun sırlarındandır. Bu nedenle velîleri zikredenler, en güzel şekilde zikretmeli; övenler ve haklarında iyi şeyler söyleyenler en iyi şekilde övmeli; künye ve lakap takanlar en değerli lakapları takmalıdırlar. Dünyevî veya uhrevî ihtiyaçlarda onlar aracılığıyla Allah'a tevessül edilir. Çünkü onlar, Allah'ın izniyle ihtiyaçları giderme mahalleridirler."⁸⁷

VI. Risâlenin Tercümesi

Bu risâleyi, Şeyh Muhyiddîn ve ona tabi olanlara destek olması amacıyla istinsah ettim. Müellifi, el-ârif eş-Şeyh Ali b. Meymûn el-Mağribî -kaddesallâhu

83 İbn Meymûn, *age*, s. 2, 23, 24, 3, 10, 29.

84 Nahl, 16/125.

85 İbn Meymûn, *age*, s. 6-7.

86 İbn Meymûn, *age*, s. 27.

87 İbn Meymûn, *age*, s. 28.

sirrehu'l-'azîz-

Bismillâhîrrâhmânîrrâhim.

Fazlı ile muamele ederek sâlih kullarını, kendisini bilmede muvaffak kılan, fâsıklar ve dalâlete düşenleri yardımsız bırakan ve adâletiyle onları marifetinden uzaklaştıran Allah'a hamd, efendimiz Hz. Muhammed'e ve ailesine salât ve selam olsun.

Allah'a muhtaç olup O'ndan başkasına ihtiyaç duymayan abd-i fakir Ali b. Meymûn el-Mağribî diyor ki: "Hicrî 904/[1498-99] yılında Allah Şam'a gitmemi diledi. Orada doğru yoldan uzaklaşmış hevâ ve heveslerine uyan ve ilim iddiasında bulunan bazı nasipsizlerin, ilahî ve leddünî ilimlerde zamanının önde geleni, ârif, kâmil, Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. el-Arabî et-Tâî el-Mağribî el-Endülisî'yi yüce makâmına ve değerli mertebesine uygun düşmeyecek şekilde eleştirdiklerini, nâkıs gördüklerini, hakaret ve alay ettiklerini duydum. Bana şeyh hakkındaki düşüncem soruldu ve [1] Şam'daki âlimlerin onun fâsık olduğuna inandıkları söylendi. Ardından "Sen ne düşünüyorsun? veya senin onun hakkındaki kanaatin nedir?" diye sordular. Ben de hemen "Her kim İbnü'l-Arabî hakkında fâsıktır diyorsa aslında kendisi fâsıktır. İşte şeyh hakkındaki kanaatim budur" şeklinde cevap verdim. Ve bunu açıkça söyledim.

Zamanımızdaki kadıların yahut onların dışındaki bazı kişilerin –kim olduklarını Allah daha iyi bilir- şeyhin fâsık olduğunu iddia ettiklerini, şerlerinden ve kötülüklerinden korktuğu için hiç kimsenin onların yanında İbnü'l-Arabî'yi övemediğini söylediler. Allah onları helak etsin ve onlar gibi olanların sayılarını azaltsın.

Bana şeyh hakkında kanaatimi soran kişi, ilim ehlinde olup Şâfiî mezhebine mensuptu. O bölgedeki diğer âlimlerin ve halkın yaptığı gibi şeyhle ilgili düşüncelerini açıkça söylemiyor, aksine sessiz ve mütereddit kalıyordu. Zikrettiğimiz fâsıkların şeyh hakkındaki kanaatleri, küçük büyük herkes arasında yayıldığından onun da bu hususta şüphesi vardı. Şehirdeki âlimlerden ve kadırlardan uzak duruyor, vaktinin çoğunu ders vermekle ve eser yazmakla değerlendiriyordu. Bazı geceler onunla evinde sohbet ettim. Sûfîlerin eserlerini benimsemiyordu. "Diğer kitapları okuduğun gibi hayır elde etmek için mutasavvıfların kitaplarını da okumalısın dediğimde" [2] kabul etti ve Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserini mutalaa etmeye başladı.⁸⁸ Sanki bundan dolayı son derece memnun kalmıştı ve Allah'a şükrediyordu. Allah'tan sevdiği ve razı olduğu hususlarda

88 İbn Meymûn'un adını zikretmediği bu kişi, daha sonra halifeleri arasında yerine alacak olan Ulvân el-Hamevî olmalıdır. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. II, s. 205.

bizi ve onu muvaffak kılmasını dilerim.

Kalbinde İbnü'l-Arabî'ye karşı sevgi besleyen kimse, zikrettiğimiz kişilerden dolayı -ki Allah onları helak etsin- korktuğu için muhabbetini izhar etmeye güç yetiremiyordu. Benim ise yukarıda zikredilen fakîhe cevabım şöyleydi: "Ben İbnü'l-Arabî'nin âriflerin büyüklerinden ve havastan olduğunu söylüyor ve buna inanıyorum. Onu bundan başka şeylerle tavsif edenlerin söyledikleri kendilerine aittir. Zira söz konuşanın sıfatıdır." Allah böyle bir şeyi irade edince, kudreti ve lütfu ile muamele ederek şeyh (ra) hakkında müteredit olan bu kişinin önündeki perdeleri kaldırdı ve ondan şüpheyi giderdi. Böylece o da İbnü'l-Arabî'ye karşı hüsn-i zan besleyip ve fâsıkların onun hakkında söyledikleri şeylerin yalan ve iftira olduğunu anladı. Gerçekten de böyledir.

Ben İbnü'l-Arabî'nin hangi şehirde medfûn olduğunu ve nerede yetişip büyüdüğünü bilmiyordum. Yukarıdaki olayı anlatmadan evvel en başta zikrettiğim yılda [904] Allah'ın inayetiyle mezarının yerini öğrendim ve ziyaret ettim. Bunu da ârifbillah Şeyh Abdülkâdir b. Ömer [3] es-Safedî'nin sayesinde gerçekleştirebildim. Şeyh Abdülkâdir'le hicrî 904 senesinin Şaban ayında Safed şehrinde buluşmuştum. Daha önce bana şeyhten bahsetmiş ve kabrinin Şam'ın kuzeyinde Sâlihiyye'de yahut buraya bir mil veya daha yakın bir yerde olduğunu söylemişti. Mağrib'te iken adını duymuştum, ancak o zamanlar ilim ve hayır ehli olduğuyula ilgili söylenenlerin dışında hakkında bir şey bilmiyordum. -İleride inşallah şeyhin (ra) fazîleti ile diğer hâllerinden biraz da olsa bahsedeceğim.- Safed şehrinde Şam'a doğru yola çıktığımda, Şeyh Safedî'nin bereketiyle İbnü'l-Arabî'yi de ziyaret etmeye karar verdim. Şam'a ulaştığımda ise, ziyaret etmem için beni oraya götürecek birisini bulamadım. Zira insanlar, bahsettiğim fâsıkların zulmünden çok korkuyorlardı. Allah onları helak etsin, sayılarını azaltsın, şehirleri ve insanları onlardan kurtarsın. Zira O'nun yakalayışı çok güçlüdür. Allah'ım kahrınla onları ez ve paramparça yap. Sen güçlüsün, kahredicisin, kâdirsın, müntakimsin, azîzsın, celâl ve ikrâm sahibisin, sedîdsin. Allah'ım onlarla ilgili Hak olan vaadini yerine getir. Şüphesiz Hak sensin. Allah'ım "Yeryüzünde kâfirlere hiç kimseyi bırakma."⁸⁹ [4] Çünkü sen onların ehl-i fücurdan olduklarını biliyorsun. Yeri ve gökleri altı günde yaratan Allah'ım, onların üzerine altı yönden de helâk ve azabını indir. Allah'ım bu velînin hakkı için onlarla ilgili va'dini yerine getir. Bunu sen vaat ettin ve vaat edenlerin en doğrusu sensin. "Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır."⁹⁰ Ve sen -ki çok yüce söz

89 Nûh, 71/26.

90 Ra'd, 13/38.

söyleyensin- buyurdun ki: “İnananlara yardım etmek bize hak olmuştu.”⁹¹, “Şüphesiz ki Allah verdiği sözden caymaz.”⁹², “Ahdini yerine getiren ve sakınan bilsin ki Allah sakınanları şüphesizi sever.”⁹³ Ya Allah, Ya Allah, Ya Allah fâcirleri ve bidatlerini helâk eyle, düzenlerini boz, bir araya getirdiklerini değiştir. Ey yardımcılarım en hayırlısı, dostlarını onlara karşı muzaffer kıl.

Sonra İbnü'l-Arabî'nin mübarek makâmını sordum. Uzaktan işaret ederek “Yerini falan yere gittiğinde sor. Oraya vardığında bir hamam göreceksin. Kabri bu hamamın yakınındadır.” dediler. Ben de hamamın olduğu yere kadar gittim ve hamamcıdan kabri ziyaret etmem için kapıyı açmasını istedim. Hamamcı bir çözüm bularak kimse görmeden hemen duvardan atlayıp kapıyı açtı. Ziyaretçilerin geldiğine dair bir işaret yoktu. Kurumuş otlar vardı. Bu da [5] hiç kimsenin buraya gelmediğini gösteriyordu. Aslında kimsenin gelmemesi, bir tür şeyhi yüceltme ve ona değer verme anlamına geliyordu. Zira Allah böylesi bozuk bir zamanda kabrinin ziyaret edilmesine izin vermeyerek yaşarken olduğu gibi ölümünde de onu hainlerden korumuş ve hayatında nasıl nimetlendirmişse vefatında da nimetlendirmiş oluyordu. Nitekim şeyhe hayatta iken irfân ve marifet ilhamlarıyla ihsanda bulunmuş, vefatından sonra da hakkında iftira atanların sevaplarını ona vererek nimetlendirmiştir. Bu, Allah'ın dostlarına, düşmanlarıyla fayda sağladığı bir hükmüdür.

Sonra mübarek kabrinin ayakucuna oturdum. Haddizatında ayak ucuna oturmam şeyhe karşı bir sû-i edeptir. Zira asıl yapmam gereken türbesinin dışında, dilencilerin beklediği yerde ayakta durmaktı. Fakat hata ettim ve bu hata sebebiyle Allah'tan af diliyor, velisine karşı yaptığım edepsizliğim ve tazimde bulunmamamdan dolayı keremiyle beni bağışlamasını istiyorum. Sonra kabrinin baş tarafında üzerinde şu âyetin yazılı olduğu bir taş gördüm: “*Sen, Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabb'in kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidâyete erenleri de çok iyi bilendir.*”⁹⁴ İşte o zaman şeyhe olan inancımın nûru güçlendi [6] ve bu nûr zâhirimi ve bâtınımı dolduracak şekilde arttı. Cenâb-ı Hak ona, hem hayatta iken, hem de vefatından sonra şahitlikte bulunmuş, düz ve sert bir taşın üzerine şeyhin kemâline işaret eden bu âyeti yazdırmıştı. Böylece ben de şeyhin hem dünya hem de ahiretteki kemâline tanık oldum. Sonra Allah bana şu âyetleri hatırlattı: “*Eğer biz Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusun-*

91 Rûm, 30/47.

92 Âl-i İmrân, 3/9.

93 Âl-i İmrân, 3/76.

94 Nahl, 16/125.

dan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.”⁹⁵, “Bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki, çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yukarıdan yuvarlanır. Allah yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.”⁹⁶ Sonra kendi kendime dedim ki: “Bu taş, canlı ve insan olmamasına rağmen Allah’ın velisinin kemâlîne şahitlik etmekte ve en güzel vasıflarla onu övmektedir. Hâlbuki şeyhe iftira atanlar hem canlı hem de insandırlar. Buna rağmen şeyhin sözlerine muhalefet ettiler ve ona iftirada bulundular. Sonunda da fıskaya düştüler.

Fâsıkların şeyhi inkar etmelerine gelince; Türk veya ehl-i Rum’dan birisinin anlattığına göre, onlar kendi padişahlarının huzurunda şeyhin kemâlinden bahsetmiş ve hepsi onun kemâlîni kabul etmişti. Fâsıklar bu olayı bilmelerine rağmen İbnü'l-Arabî'nin Allah dostu olduğunu inkar ettiler. [7] Şeyhin sözlerine muhalefet ettiklerini söylememin nedeni ise şudur: Bu fâsıkların hepsi Elest gününde Allah’ın birliğini ve vahdâniyetini kabul etmişti. Nitekim âyet-i kerime bu hususa işaret etmektedir: “Rabbim Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet dediler.”⁹⁷ Âyetteki “Belâ” kelimesi evet anlamındadır. Öte yandan şu âyetlerde de verdikleri sözü tutmaları gerektiği vurgulanmaktadır: “Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluk gerektirir.”⁹⁸, “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.”⁹⁹ Elest gününde Allah’ın birliğini ikrara yönelik verilen ahid yerine getirilmesi gereken bir sözdür. Ancak onlar bu sözlerinde durmayıp verdikleri sözü bozdular. Haddizatında Allah’ı birleme (tevhîd) hususunda “Belâ” sözüyle verdikleri ahit şu anlama gelmekteydi: Evet sen bizim Rabbimiz ve İlâhımızsın. Bizi yaratan, yoktan varlık âlemine çıkararak sensin. Bize sayılamayacak kadar nimetler ihسان ettin. Kur’ân-ı Kerim ve Resûlullâh vasıtasıyla emrettiğin ve nehyettiğin hususlarda sana muhalefet edilmez ve karşı çıkılmaz. İşte ezeli âlemde verilen ahidin manası budur. Onlar ise –daha önce geçtiği üzere- verdikleri bu sözü Kur’ân ve sünnete muhalefet ederek bozdular. Kur’ân kendilerine indirilmesine rağmen Allah’tan korkmadılar. [8] Dağlar gibi O’nun haşyetinden parça parça olmadılar. Bu nedenle dağlar onlardan daha hayırlıdır. Kalpleri taşlaşmış, hatta taşlardan daha katı hale gelmiş-

95 Haşr, 59/21.

96 Bakara, 2/74.

97 A’râf, 7/172.

98 İsrâ, 17/34.

99 Mâide, 5/1.

tir. Zira Allah korsundan çatladığından içinden sular fışkıran taşlar vardır. Dolayısıyla taşlar onların kalplerinden daha değerlidir. Taşlar, emredilene kabul etmiş, kendilerinden alınan sözü yerine getirerek ve boyun eğerek şahitlik etmiştir. “*Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek ve istemeyerek gelin! dedi. İkisi de ‘İsteyerek geldik’ dediler.*”¹⁰⁰ Dağlar ve taşlar kıyamete kadar verdikleri sözde durmaya devam edeceklerdir. Bunun için onlar, verdikleri söze yeri, göğü ve içindekileri şahit kıldıktan sonra sözlerinde durmayıp dönenden daha değerlidir. Gökler ve yerler, insanların sözlerini bozduklarına dair şahitlik edeceği gibi, dağlar ve taşlar da ahdi yerine getirenle bozan hakkında şahitlikte bulunacaklardır. Allah’ım fazlınla bizi aleyhlerinde değil de lehlerinde şahitlik edilenlerden kıl.

Yalanlarına gelince, onlar söylediklerini söylemişlerdir. Allah onların sözlerinden münezzektir. Zira sözleri, yalan, iftira ve hatta sadece lânetli şeytanın vahyidir. Şeytanın çağrısına kulak vermiş ve ahlâkıyla ahlâklanmışlardır. Şeytan da onları cehenneme giden yola sevk etmiş ve saptırmıştır. [9]

Fâsık olmaları ise kitap ve sünnete muhalefet etmeleri nedeniyledir. Her kim kitap ve sünnete muhalefet ederse fâsıktır. Çünkü kitap Allah’ın kadîm kelâmı, sünnet de kerîm olan peygamberinin sözüdür. Hepsi yüce Allah’ın vahyidir. Dolayısıyla bunlara muhalefet eden kimse âyette de belirtildiği üzere fâsıktır: “*Hani biz meleklere Âdem’e secde edin demiştik. İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden çıktı.*”¹⁰¹ Yani Rabbine muhalefet etti. Allah’ın emirlerine muhalefet eden herkes fâsıktır. Onlar da aynı şekilde kitap ve sünnette Allah’ın kendilerine emrettiği ve yasakladığı hususlara karşı gelerek hevâ ve heveslerine uydular. “*Allah’tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir!*”¹⁰², “*Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah’ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne perde çektiği kimseyi gördün mü?*”¹⁰³ Onlar [Hakk’ın huzûrundan] kovulmuş, uzaklaştırılmış ve tabi oldukları şeytan hakkında hak olan azap onlara da hak olmuştur. Yine Allah Te’âlâ şöyle buyurmaktadır: “*Hakkında azap hükmü gerçekleşmiş kimseyi ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?*”¹⁰⁴ Yazıklar olsun onlara ki taşlar, Allah’ın emrini kabul edip itaat etmişken, onların kalpleri kabule yanaşmayıp isyan etti. “*Elbette bunda basiret sahipleri için bü-*

100 Fussilet, 41/11.

101 Kehf, 18/50.

102 Kasas, 28/50.

103 Çâşiye, 45/23.

104 Zümer, 39/19.

yük bir ibret vardır.”¹⁰⁵, [10] “Şüphesiz ki bunda aklı olan kimseler için öğüt vardır.”¹⁰⁶, “Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur.”¹⁰⁷ Bu fâsık ve dalâlete düşmüş topluluğun mübtelâ olduğu musibetin şerrinden Allah’a sığınırız. Allah onları ve azgınlıklarında onlara uyanları helak etsin.

Şam’da iken Şeyh İbnü'l-Arabî hakkında olduğu gibi, Şeyh İbnü'l-Fârız hakkında da bir takım eleştirilerden bahsedildiğini duydum. Bir müddet Şam’da kaldıktan sonra önce Osmanlı ülkesine, oradan da Mağrib’e gitmek amacıyla yola çıktım. Osmanlı ülkesine geldiğimde tarih, 905 yılının Zilhicce ayının ilk günleriydi. Allah Mağrib’e gitmeme izin vermeyince O’nun dilemesi üzerine Bursa’ya yerleştim. Hicrî 909 yılında aklıma, İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fârız (ra) hakkında kıymetlerini gösteren övgü dolu şeyler yazmak geldi. Bundaki amacım, onlara karşı sevgi besleyenlere destek vermek, inkârcı, mühlid ve fâsıkların da ağızlarını kapamaktı.

909 Zilkâde ayının yedinci/Pazartesi veya -doğrusunu Allah bilir- Pazar günü, [11] sâlih kullarını başarıya ulaştıran Allah’a hamd ve peygamberimize salât u selâmla başlamayı düşündüğüm eser, Allah’ın izniyle kabul edildi. Sonra O’ndan yardım dileyerek yazmaya koyuldum.

İbnü'l-Arabî: Endülüs’ün sahil kıyısında yer alan Mağrib-i Aksâ’da ve İşbiliye’de doğup büyümüştü.¹⁰⁸ Allah bu toprakları yeniden İslâm yurdu haline getirsin ve puta tapanların elinden kurtarsın. Bu tarz bilgileri, şeyhin *ed-Dürretü'l-fâhira*¹⁰⁹ isimli eserinin muhtasarında görmüştüm. İbnü'l-Arabî, yaşadığı dönemde Müslümanların emîri olan İşbiliye sultanının¹¹⁰ nazarında faziletiyle tanınan, meşhûr, mükerrerem bir kimse idi. O dönemde Endülüs mülkü olan İşbiliye’yi Allah yeniden İslâm yurdu hâline getirsin. Bu bilgileri de

105 Âl-i İmrân, 3/13.

106 Kâf, 50/37.

107 Hac, 22/46.

108 Muhyiddin İbnü'l-Arabî, İşbiliye’de değil, Endülüs’ün güney doğusundaki Tüdmir (Teodomiro) bölgesinin başşehri olan Mürsiye’de (Murcia) doğmuştur. Bk. Claude Addas, Kibrit-i Ahmer’in Peşinde, (trc. Atilla Ataman), İstanbul 2003, s. 36; Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, c. XX, s. 493.

109 Bu eser *Endülüs Sûfileri* (İstanbul 2002) adıyla Refik Algan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

110 Bu dönemde İşbiliye’nin (Sevilla) emîri Ebû Yakub Yusuf el-Muvahhidî idi. Felsefe, tıp, astroloji ve edebiyata ilgi duyan Ebû Yakub, etrafında İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve İbn Zühr gibi meşhur ilim ve fikir erbabını toplamış; pek çok şair, mûsikişinas, âlim ve filozofu bir araya getirmiş, kültüre önem veren bir devlet adamıydı. Bk. Addas, *age*, s. 35-37; Kılıç, *agmd*, *DİA*, c. XX, s. 493.

şeyhin bahsettiğim eserinde okumuştum.

İbnü'l-Arabî, İsbiliye'den sahil yolunu takip ederek Mısır, Endülüs ve Mağrib'in güneyindeki Osmanlı topraklarının güneybatısındaki bölgede¹¹¹ yer alan Fas'a, oradan da doğuya gitmiştir. Onun bu yolculuğu tahminen hicrî altıncı yüzyılın sonlarına doğrudur.¹¹² [12] Hakkında verdiğim bilgilere şeyhin bazı kitaplarında rastlamak mümkündür. Zikrettiğimiz kitabında ayrıca şu bilgiler yer almaktadır:

İsbiliye'den Fas'a gittiğinde halk, ilim yönünden faziletiyle meşhur olan şeyhin gelişini duymuş ve kaldığı eve gitmişlerdi. Bu hususu İbnü'l-Arabî şöyle anlatmaktadır: "İnsanlar beni ziyarete gelmeye başlayınca Fas'ın en büyük camisine Câmî-i Fas'a gitmek zorunda kaldım. Kimse benim nerede olduğumu bilmiyordu. Camiye geliyor ve bana beni soruyorlardı. 'Ben de onu arıyorum' diye cevap veriyordum."

Sonra Allah'ın izniyle doğuya gitti. Bazı eserlerinde Hicaz, Acem ve Karamanoğulları toprakları gibi bölgelere gittiği ve Konya'da¹¹³ kaldığıyla ilgili bilgiler vardır. Bunlara ileride değinilecek, inşallah.

Tevhîd konusunda bir çok eseri bulunan şeyhin *Fusûs, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *el-Emrû'l-muhkemü'l-merbût fimâ yelzemu ehlallâhi mine's-şurû*¹¹⁴ adlı kitapları önde gelenlerindedir. Son eserde tasavvufî terbiye ve eğitim yolları, şeyhlerin ve müridlerin hakları ve tarîkatta gerekli olan şeyler gibi konular yer almaktadır. Şeyhin yukarıda zikredilen eserlerinin dışındaki kitaplarını da gördüm. [13] Hepsi de son derece güzel ve değerli eserlerdi.

Şeyhin nesebini bazı kitaplarında "İbnü'l-Arabî el-Hâtemî et-Tâî" şeklinde zikrettiği gördüm. Yine buradaki bilgilere göre Konya'ya hicrî 602 senesinde gitmiştir.¹¹⁵ Orada hayır ehlinden birini görmüştü. Bu kimse yaklaşık yetmiş seneye yakın bir süre orada oturmuş ve ibadet ehli olarak ömrünü sürmüştü. Kitaptaki bilgiler bu şekilde devam ediyordu. Bu ve eserlerindeki diğer tarihle-

111 Müellif kendi dönemindeki coğrafi sınırları göz önünde bulundurarak böyle bir tanımlamaya gitmiştir.

112 İbnü'l-Arabî'nin Marekeş'ten ayrılarak Doğu'ya doğru yola çıkışı 596/1200 tarihinde olmuştur.

113 O dönemde Konya Karamanoğulları'nın değil Anadolu Selçukluların başkenti idi.

114 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no. 3521, vr. 192-212. Bu eserin bazı bölümleri Miguel Asin Palacios tarafından (*El Islam cristianizado*, 1931, s. 350-351) İspanyolcaya tercüme edilmiştir.

115 İbnü'l-Arabî, Zilkâde 602/Haziran 1202 tarihinde Urfa, Diyarbekir ve Sivas üzerinden Malatya'ya gitmiştir. Bu yolculuğunda şeyhe refakat edenler arasında Sadreddin Konevî'nin babası Mecdüddîn İshak da vardı. İkinci defa Anadolu Selçuklu tahtına çıkan I. Gıyâseddin Keyhusrev eski dostu Mecdüddîn'i Konya'ya davet edince İbnü'l-Arabî de onunla Konya'ya gitmiştir. Kılıç, *agmd, DİA*, c. XX, s. 494.

re baktığımda anladım ki şeyh, altı yüz ile yedi yüzüncü yüzyıllar arasında yaşamıştır. Allah şeyhe rahmet etsin ve ondan razı olsun. Dolayısıyla bizim içinde bulunduğumuz tarih ile 602 arasında 307 yıllık bir süre vardır.

Hak ve hidayet ehli, İbnü'l-Arabî'nin ehlullâhın imamlarının önde gelenlerinden olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Şeyh hakkındaki bu kanaate ancak, iyi şeyleri terk edip kötülüklerin peşinden koşan, nefisleriyle cihadı bırakıp hevâ ve heveslerine uyan dalâlet ve cehâlet ehli karşı çıkar. Nefislerindeki cehalet sebebiyle şeytan onları dost edinmiştir. Şayet nefislerini bilselerdi, Rablerini de tanırlardı. Rabbini tanıyan kimse, O'nun emir ve yasaklarını çiğnemekten utanır. [14] Onların hak yoldan saptıklarının ve fîsk içinde olduklarının delili, Kur'ân ve sünnete muhalefet etmeleridir. Zira Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

“Ey mü'minler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir. Ey iman edenler! zannın çoğundan kaçın. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyendir.”¹¹⁶

Hiç şüphesiz hayatta iken veya öldükten sonra müslüman kardeşinin kusurlarını dile getiren kişi, onunla alay etmiş, hakkında sû-i zânda bulunmuş, lakap takmış ve kusurlarını araştırmış demektir. Kur'ân bu fâsıkları ve dalâlete düşenleri cezâlandıracaktır.

Peygamberimiz (sav) ise konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: “Hakkı hariç, Allah size kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı haram kıldı.”¹¹⁷, “Bir mü'minin canı, malı ve namusu diğer mü'minlere haramdır.”¹¹⁸, “Ölülerinizi hayırla anın.”¹¹⁹ Bunlar peygamberimizin (sav) bu konudaki emri; “Ölülerinize sövmeyiniz. Çünkü onlar artık amelleriyle baş başadır”¹²⁰ sözü de yasaklamasıdır. [15] “Allah'tan korkun! Ölülerinize eziyet etmeyin.” Bu hadîs ise, Allah'tan korkma hususunda emre ve kullarına eziyetten sakındırmaya işaret etmektedir.

116 Hucurât, 49/11-12.

117 Buhârî, “Hudûd”, 9; Müslim, “Îmân”, 120 (66).

118 Buhârî, “İkrâh”, 7; Müslim, “Birr”, 32.

119 Tirmizî, “Cenâiz”, 34; *Keşfü'l-Hafâ*, I/304.

120 Buhârî, “Cenâiz”, 97; Ebû Davud, “Edeb”, 50 (4899); Nesâî, “Cenâiz”, 51.

Her kim, Kur'ân ve sünnetin apaçık olan manalarına zâhiren veya bâtinen karşı çıkarsa, onun fâsık, zâlim ve düşman olduğundan şüphe edilmez. Şeytan bu durumda olanın perçeminden tutmuş sürüklemektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Onun (şeytan) hakkında şöyle yazılmıştır: Kim onu yoldaş edinirse bilsin ki kendisini saptıracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir.”¹²¹

“Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.”¹²²

“Allah yolunda savaş. Sen kendinden başkası (sebebiyle) sorumlu tutulmazsın.”¹²³

“Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme.”¹²⁴

Peygamberimiz de (sav) şöyle buyurmaktadır: “Önce kendi nefsinden başla.”¹²⁵, “Bir kimsenin kendisini ilgilendirmeyen (mâlâyânî) şeyleri terk etmesi müslümanlığının güzelliğindedir.”¹²⁶, “Allah bir kuluna merhamet ettiği zaman o kişi başkalarının değil kendi ayıbıyla meşgul olur. Kim nehyedilen bir hususla meşgul olursa ondan daha zalim kimse yoktur.” Nitekim âyette “*Kim, Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zâlimdir! Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.*”¹²⁷ buyurulmaktadır. Allah doğru söylemiştir. Kim, Allah'ın söylediğini doğru kabul eder ve verdiği sözde durursa hayırdadır. [16] Allah Teâlâ bir kudsî hadîsinde şöyle buyurmaktadır: “Benim velîme düşmanlık edene ben de savaş ilan ederim.”¹²⁸ Nitekim Şeyh İbnü'l-Arabî ve Şeyh İbnü'l-Fârız'ı kötüleyenlerin başına böyle bir hâlin geldiğine şahid olunmuştur.

İbnü'l-Arabî ile ilgili örnekler şöyledir: Fakih Ebü'l-Hasan Ali en-Nablûsî ki, bu zât hem benim hem de o bölgedeki âlimlerin nazarında güvenilir biridir-hicrî 904 yılında Suriye bölgesinin Safed beldesinde bana şu hâdiseyi anlatmıştı: Şam bölgesinin Hama şehrinde bir âlimden ilim öğreniyordum. Fakih olan bu zat, İbnü'l-Arabî'ye lanet etmeden dersini bitirmiyordu. Allah'ın dilemesiyle, vefatına sebep olan bir hastalığa yakalandı. Ölüm anında yanında idik. Ona

121 Hac, 22/4.

122 Mâide, 5/105.

123 Nisâ, 4/84.

124 İsrâ, 17/36.

125 Muğnî, II, s. 342.

126 Tirmizî, “Zühd”, 11 (2318); İbn Mâce, “Fiten”, 12 (2976)

127 En'âm, 6/157.

128 Buhârî, Rekâik, 38.

kelime-i şahâdet getirmesini telkin etmemize rağmen o bunu söyleyemiyordu. Bunun üzerine bize, “Şahâdet getiremem sebebi, İbnü'l-Arabî ile ilgili söylediğim sözlerdir” dedi. Hocasının durumundan ders alan Ebü'l-Hasan bunun, üzerine şöyle söylemiş: “İbnü'l-Arabî hakkındaki yanlış kanaatten ve söylenenlerden dolayı tevbe ettim. Zira bunlar şeytanın, Şam âlimleri arasında bulunan kendi dostlarına güzel gösterdiği şeylerdir.”

Birçok kişi de, [17] daha önce yaşamış Şam kadılarından biriyle ilgili olarak bana şu olayı nakletmişti: Bu kadı, İbnü'l-Arabî'nin bazı sözlerini okumuş ve bunları inkâr ederek şöyle demişti: “Ertesi gün hayvanıma bineceğim ve bu sözlerin sahibinin kabrine gideceğim. Oraya vardığımda da aklıma gelen her türlü şeyle onu kötüleceğim.” Bu düşüncelerle yatan kadıya sabahleyin bineceği hayvan getirilmişti. Hayvana bindiğinde, yahut binmek istediğinde, hayvan ürkmüş ve onu sırtından savurmuştu. Ancak kadının bir ayağı eğerde, diğer ayağı da havada kalmış; iyice huysuzlanan hayvanı da tutması mümkün olmamış, Sâlihiyye'ye kadar yerde sürüklenmiş ve İbnü'l-Arabî'nin kabrine gelinceye kadar da durmamış. Bu nedenle kadının ağzı yüzü eğilip çarpılmış, kemikleri kırılmış ve tanınamayacak hâle gelmiş. Böylesi kötü âkibetten Allah'a sığınırız. Bu olay, Şam bölgesinde herkes tarafından bilinen ve anlatılan bir hadisedir. Buna rağmen onun gibi fâsıklar hâlâ fisk işlemeye ve şeyh hakkında iftira atmaya devam etmektedirler. Allah onların söz ve itikatlarından beridir.

Şâfiî mezhebi âlimlerinden, fâzıl, ârif, hâfız, fikhî bilgisinin yanında mutasavvıfların eserlerini de vakıf olan Şeyh Hüseyin el-Bîrî'den [ö.922/1517]¹²⁹ [18] hicrî 905 tarihinde Halep'te iken şu olayı işitmiştim: Bu tarihten önce Rum ilinden yani şimdiki Osmanlı topraklarından Şam'a hayır ehlinde bir adam gelmişti. Şehre yerleşince halktan İbnü'l-Arabî'nin inkâr edildiğini ve hakkında kötü şeyler söylendiğini öğrendi. Bu zâtın ise, şeyhe karşı itikadı sağlamdı. Dönemin sultanının Şam vâlisi olan emîr için ziyafet düzenlemeye karar verdi. Davet üzerine emîr yemeğe geleceğini bildirdi. Aslında ziyafet, şeyhi inkâr edenleri bir araya getirmek için bu adam tarafından düzenlenmiş bir hile idi. Bu sayede inkârcıları ele geçirmiş olacaktı. Emîr ziyafete, yanından hiç ayrılmayan ve şimdi de olduğu üzere, taparcasına kendisine hizmet eden inkârcılarla birlikte katıldı. Eve geldiklerinde ise bu zât ile şeyhi inkâr edenler arasında şu diyalog geçti:

— Hakkında çirkin sözler söylediğiniz İbnü'l-Arabî, sizin zamanınızda mı, yoksa sizden önce mi yaşadı?

129 Bk. Gazzî, *el-Kevâkib*, c. I, s. 187-188; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, c. VIII, s. 108.

- Hayır bizden önce yaşadı.
- Şeyhin yaşadığı dönemde âlimler var mıydı, yok muydu? [19]
- Bilakis o dönemde fakîh ve âlimlerden İbnü'l-Hâcib [ö. 646/1249]¹³⁰ ve İbn Dakîkü'l-Îd es-Safedî [ö. 702/1302]¹³¹ vardı.
- Siz bu iki zâttan daha mı bilgilisiniz, yoksa onlar mı daha bilgili?
- Elbette onlar bizden daha bilgilidir.
- Peki, onların doğruluk hususunda dalkavukluk yaptıklarını biliyor musunuz, yahut böyle bir şey yapabileceklerine inanır mısınız?
- Hayır
- Sizin İbnü'l-Arabî'yi inkar ettiğiniz gibi, onların da inkar ettiklerine dair size bir bilgi ulaştı mı?

Hayır ulaşmadı.

Öyleyse yaşadığı döneme yetişmediğiniz, o dönemdeki âlimlerin ilmî seviyelerine ulaşmadığınız ve onların şeyhi inkar ettiklerine dair de bir bilgiye sahip olmadığınız halde nasıl oluyor da bu zâtı inkar ediyorsunuz! Aksine o dönemde yaşayan âlimler, yakîni bir bilgiyle İbnü'l-Arabî'nin kesinlikle hak üzere olduğunu bildiklerinden ona gereken değeri veriyorlardı. O halde sizin de söylediğiniz gibi bu iki âlim doğruyu savunan ve doğruyu söylemede dalkavukluk yapmayan kişilerse, Şeyh İbnü'l-Arabî'nin de hidayet ve hak üzere olduğu ortaya çıkmış oldu. Aksini söyleyen herkes apaçık sapkınlık ve dalâlet üzeredir.

Böylece bu zât, destekçileri olan Şam Emîri'nin huzurunda inkarcıların delillerini çürüttü. Ona hiçbir şekilde cevap veremediler; sanki ağızlarına taş tıkamıştı. Bu hadiseyle inkârcıların ve şimdiye kadar onların yolundan gelenlerin fâsık oldukları ortaya çıkmış oldu.

Yukarıda adını zikrettiğim Şeyh Hüseyin [20] aynı tarihte Halep'te bana İbnü'l-Arabî ile kemâl sahibi olan ve güzel eserleri bulunan İbnü'l-Fârız'ın [ö. 632/1235] -ki bu zât herkes tarafından bilindiğinden uzun uzun tarif etmeye gerek yok- Mısır'da aynı medresede, birinin üst katta, diğerrinin de alt katta kaldığını söylemişti. Ancak bu iki şeyhin hayatta iken bir araya gelmedikleri ve görüşmedikleri de söylenmiştir. Bence bu çözüme kavuşturulması zor bir konudur. Onların bir araya gelmedikleri nereden bilinebilir ki? [Rivâyete göre] İbn Fârız'ın arkadaşlarından bazıları onun sözlerini İbn Arabî'ye götürdüklerinde veya ona okuduklarında şeyh "Bunlar tıpkı benim sözlerimdir. Ancak

130 Bk. Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, c. XXI, s. 55-58.

131 Bk. Ahmet Özel, "İbn Dakîkü'l-Îd", *DİA*, c. XIX, s. 407-409.

arkadaşınız bunları daha güzel bir şekilde ifade etmiş” diye cevap vermiş.¹³² Dolayısıyla bu iki şeyh hakkında aralarında sevgi, saygı ve Allah'ın velileri arasında mana ve sırlarla cereyana eden bir iletişimden başka bir şey zikredilmemiştir.

Yine Şeyh Hüseyin Halep'te aynı tarihte şöyle bir hadise anlatmıştı: Suriye bölgesinde yaşayan ve daha önce bahsettiğimiz gibi şeytanın yolunda olan kimselerin ahlâkıyla ahlâklanmış fâsık âlimlerden biri [21] bana dedi ki: Kendisinden Kur'ân öğrendiğim miskin hocam, İbnü'l-Fârız hakkında neredeyse küfürle itham edecek kadar kötü sözler söylüyordu. Allah onun bu sözlerinden beridir. İbnü'l-Arabî hakkında da benzer şeyler söyleyip söylemediği hususunda emin değilim. Bu adama “Abraş (alacalı)” diyorlardı. Ömrünün son zamanlarında öyle olduğu söylenmişti, doğrusunu Allah bilir. Şam'da çocuklar arkasından “kâfir abraş, kâfir abraş” diye bağırıyorlardı. Böylesi kötü bir âkıbetten Allah'a sığınırız.

Ey nefsiyle gururlanan, asıl yapması gereken şeyleri bırakarak mâlâyânî ile meşgul olan ve nehyedilen şeyleri işleyen kişi! bak, Allah nasıl da şeyhi kötülleyen bu adamın içindeki kötülüğü insanlara göstermiştir. Seni hem kendi düşmanlarına, hem de Hakk'ın düşmanına, yani şeytana karşı nasıl da gülünç duruma düşürmüştür. Nitekim Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “Kim içinde hayır veya şerden bir şey gizlerse Allah onu, ne ise o şekilde ortaya çıkarır.”¹³³

Sonra Allah'ın şu sözlerini bir düşün: “Kim benim bir velîme düşmanlık ederse sanki bana savaş ilan etmiş gibidir.”¹³⁴ Burada savaş ilan etmekten kasıt, ona karşı gelmektir.

“Bilmediler mi ki, kim Allah ve Resûlüne karşı koyarsa elbette onun için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte bu büyük rüsvaylıktır.”¹³⁵
 “Allah'a ve peygamberine düşman olanlar, işte onlar en aşağıların arasındadırlar. Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir.”¹³⁶ [22]

132 İbnü'l-Fârız'ın şeyhle görüşüp görüşmediği meselesi net olmamakla birlikte görüşmedikleri fikri ağır basmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin onun *Nazmü's-Sülûk* adlı eserine ilgi duyduğu ve onu şerh etmek istediği, bunun için izin talep edince İbnü'l-Fârız'ın “Buna gerek yok, senin *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* adlı eserin onun şerhidir” dediği rivayet edilirse de bu rivâyet asılsız kabul edilmiştir. Geniş bilgi için Bk. Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, *DİA*, c. XXI, s. 41.

133 *Taberânî*, II/1681.

134 Buhârî, “Rikâk”, 38.

135 Tevbe, 9/63.

136 Mücâdele, 58/20-21.

Âlimler, Allah'ın, peygamberlerinin izinde insanlara gönderdiği elçiler ve onların vekilleridirler. Şu hadîsler elçi olduklarına işarettir: "Âlimler, peygamberlerin vârisleridirler."¹³⁷, "Ümmetimin âlimleri İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir."¹³⁸ Malum olduğu üzere peygamberler, insanları doğru yola sevk etmeleri, onlara dinlerini öğretmeleri için Allah'ın gönderdiği kişilerdir. Hikmet ehlinin söylediği gibi "Halkı arasındaki âlim, ümmeti içindeki peygamber gibidir" sözü de bu hususa delâlet etmektedir.

Aşağıdaki hadîs de onların vekili olduklarına dair delildir: Peygamberimiz (sav) "Allah'ın rahmeti vekillerimin üzerine olsun" dediğinde "Vekillerin kimlerdir?" diye sorulmuş. O da "Sünnetimi seven ve onu Allah'ın kullarına öğreten kişilerdir"¹³⁹ şeklinde cevap vermiştir.

Hiç şüphesiz akıl sahibi herkes, İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fârız'ın Resûlullah'ın (sav) sünnetini ihyâ eden ve onu insanlara öğreten kişilerin önde gelenlerinden olduğunu bilir. Dolayısıyla onlar, sahabeden sonra Allah Resulü'nün ileri gelen vekilleridir. Ne tuhaftır ki, İbnü'l-Arabî'yi itham edenler, câhil olmalarına rağmen ilim sahibi olduklarını, sapıttıkları halde hidâyet ehli olduklarını, hayırdan yüz çevirmelerine rağmen, hayır sahibi olduklarını iddia ediyorlar. Haddizâtında "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kimseye, [23] Allah'ın bir konudaki hükmünü bilmediği sürece o konuda bir şey söylemesi helal olmaz" hadîsini de bilmektedirler. Şayet halktan birisi, ilim iddiasında bulunan bu kişiye, söz konusu hadîsin anlamı sorsa, ona şerîatın zâhiriyle açıklamada bulunur. Sonra onun bu açıklamasına binaen yine şerîatın zâhiri dikkate alınarak "Sen şeyh hakkında söylediklerinle günaha düşmüş oluyorsun. Gıybet, nemîme, alay etme, ayıplama, kötü lakap takma ve benzeri hususlardaki âyetlerle, Peygamberimizin (sav) 'Ölülerinize eziyet etmeyiniz' şeklindeki sözleri hakkında bilgi sahibi olduktan sonra Allah'ın böyle söyleyenler hakkındaki hükmünü biliyor musun, bilmiyor musun?" dense, mutlaka evet diyecektir. Zira boynu vurulacağı korkusuyla açık bir şekilde Kur'ân ve sünneti yalamamaya gücü yetmez. Fakat kalben yalanlar. Çünkü Kur'ân ve sünnete uymamaktadır. Zira uymuş olsaydı muhalefet etmezdi.

Eğer "Evet, doğru söylüyorsunuz" derse ona şöyle söylenebilir: "Senin nazarında da [en azından] mü'min ve muvahhid olan bir kul [şeyh] hakkında, Kur'ân ve sünnete muhalif bir şekilde konuşman helal midir? Hâlbuki Kur'ân ve sünnette söylediklerini destekleyecek bir delile de sahip değilsin. İbnü'l-

137 *Keşfü'l-hafâ*, II/1745.

138 *Keşfü'l-hafâ*, II/1744.

139 *Kenzü'l-ummâl*, X/114.

Arabî ise Kur'ân ve sünnetle teyid edilmiştir. Zira kemâl ehli, onun kemâl sahibi olduğuna şahittir. Sen ise kemâl ehlini tanımadığın gibi onların yollarında da bulunmadın. [24] Eğer İbnü'l-Arabî'nin yolunda olsaydın söylediğini de anlardın. Fakat senin durumun tıpkı şu adama benziyor: Batının en uzak köşesinde bulunan bu kişi, doğudan bir takım haberler işittiğinde bilgi edindiğini zannedip onlar hakkında konuşmaya başlıyor. Hâlbuki orada olup bitenlere tamamen vâkif değildir. Buna rağmen duyduğu şeylerin doğru olduğunu zanneder. Aslında yapması gereken şey, doğudaki meseleler hakkında konuşmamak ve bizzat müşahede edip bilmeden onları kötülememektir. Aksi halde yalancı ve fasık durumuna düşmüş olur; kendisi doğru yoldan saptığı gibi başkalarını da saptırır. Konuyla ilgili bilgi sahibi olduğunu zannederek günaha düşer. Hâlbuki kendi bilgi ve marifetine göre orayı ne ismen ne de cismen tanımaktadır. Dolayısıyla Allah'ın en cahil mü'min kulu bile olsa, mü'min ve muvahhid birisini kötülemek haramdır. Hz. Ömer'in (ra) şu sözü buna işaret etmektedir: "Kesin bilgi sahibi oluncaya kadar mü'min kardeşinin durumunu en iyiye yor. Şayet iyiye hamletme ihtimali varsa, müslüman birinin ağzından çıkan hiç bir kelimeyi kötüye yorma." İşte bu söz, Hz. Ömer'den bu hususta bize ulaşan bir emir ve yasaklamadır. Allah [25] hulefâ-i râşidîn'in emrettiği ve nehyettiği hususlara uymamızı emretmiştir. Peygamberimizin (sav) "Benim sünnetime ve benden sonra da hulefâ-i râşidîn'inin sünnetine sıkı sıkıya yapışın"¹⁴⁰ sözü bu konuya delildir. Yine Cenâb-ı Hak "Peygamber size ne getirdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."¹⁴¹ buyurmaktadır. Yukarıdaki hadîs de Resûlullâh'ın (sav) bize getirdiklerindedir. Dolayısıyla bize hem kendi, hem de halîfelerinin sünnetine uymamızı emretmektedir. Ömer (ra) de dört halîfenin ikincisidir. Bunu dört mezhep imamları ve ehl-i sünnet cemaati bilmektedir. Öte yandan o, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'tan sonra en faziletli ikinci sahabedir. Bu nedenle onun emrettiği şeylere uymamız ve yasakladıklarından da uzak durmamız gerekmektedir. Kim aksi şekilde davranırsa Allah ve Resûlün'e isyan etmiş demektir. Nitekim "Peygamberin emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar."¹⁴² "Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir."¹⁴³ buyrulmaktadır. Muvahhidlerin en alt sevi-

140 Tirmizî, "İlim", 16 (2678).

141 Haşr, 59/7.

142 Nûr, 24/63.

143 Nisâ, 4/115.

yesinde bulunan birisi hakkında hüküm böyleyse, [26] Allah'ın ârif, sâlih ve velî kullarına eziyet eden, kötüyelen ve düşman olanlar hakkında hükmü sen düşün.

Bununla birlikte Hakîm ve 'Alîm olan Allah'ın hikmeti böyle iktiza etmiştir. *"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldadılar. Rabbin dileyseydi onu da yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak."*¹⁴⁴, *"İşte biz böylece her peygamber için suçlulardan düşmanlar peyda ettik. Hidayet verici ve yardımcı olarak Rabbin yeter."*¹⁴⁵ Allah Te'âlâ, peygamberleri ve velîlerinin kerâmetini, düşmanları ve sevmediği kullarının da hor ve hakirliklerini arttırmak için böyle yapmıştır.

*"Biz dilesek, elbette herkese hidayeti verirdik. Fakat 'Cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden kesin söz çıkmıştır."*¹⁴⁶

*"Kötü iş kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi? Allah dilediğini sapıklığa yöneltir, dilediğini doğru yola iletir."*¹⁴⁷

*"Rabbin dileyseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı. Rabbinin 'Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım' sözü yerini buldu."*¹⁴⁸

[27] *"Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir."*¹⁴⁹

*"(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılğın alevli cehennemdedir."*¹⁵⁰

*"Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."*¹⁵¹

Dolayısıyla akıllı kimsenin yapması gereken, evliyâullâha saygı ve hürmet göstermek, onları söz, fiil ve itikat açısından layık olmadıkları şeylerden tenzih etmektir. Zira velîler, Allah'ın yeryüzündeki işaretleri (*şe'âir*) ve sırlarının taşıyıcılarıdır. Bize düşen Allah'ın tazim ettiğine saygı göstermektir ki, bu da O'nun sırlarındandır. *"Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir."*¹⁵² Pey-

144 En'âm, 6/112.

145 Furkân, 25/31.

146 Secde, 32/13.

147 Fâtır, 35/8.

148 Hûd, 11/118-119.

149 En'âm, 6/115.

150 Şûrâ, 42/7.

151 Enbiyâ, 21/23.

152 En'âm, 6/124.

gamberlik Allah'ın işaretlerindedir. “Her kim Allah'ın işaretlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır.”¹⁵³

Âyetlerin de işaret ettiği gibi velîleri zikredenler, en güzel şekilde zikretmeli; övenler ve haklarında iyi şeyler söyleyenler en iyi şekilde övmeli; künye ve lakap takanlar en değerli lakapları takmalıdırlar. Dünyevî veya uhrevî ihtiyaçlarda onlar aracılığıyla Allah'a tevessül edilir. Çünkü onlar, Allah'ın izniyle ihtiyaçları giderme mahalleridirler.

Bir mü'minin diğer mü'minler hakkında hüsn-i zânda bulunması ve onlar hakkında yapılan sû-i zânî kötü görmesi gerekir. Ancak fâcir ve bahsettiğimiz kişiler gibi, fısıklar ortada olan fâsıklar bunun dışındadır. [28] Şerri çok olmakla birlikte hayrı daha az olan zamanımızda, böyle fâsıklardan ne kadar da çok var. Şeyh hakkında kötü sözler söyleyen fâsıklar ve onların yolundan gidenlerle, gerek sözlü, gerek fiilî, gerekse de itikadî açıdan diyalog kurmak haramdır. Onlar leş hükümündedirler. Çünkü kendileri doğru yoldan saptıkları gibi başkalarını da saptırmaktadırlar. Dolayısıyla Kur'ân ve sünnete göre bu gibi kişilerle alakayı kesmek farzdır.

Söylediklerimizin Kur'ân-ı Kerîm'den delillerini şöyle sıralayabiliriz:

“Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun –babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşu erecekler sadece Allah'ın tarafında olanlardır.”¹⁵⁴

“Allah'a ve peygamberine düşman olanlar, işte onlar en aşağıların arasındadırlar.”¹⁵⁵

Peygamberimiz (sav) de “Kişi sevdiği toplulukla haşredilir”¹⁵⁶, “Bir kavimle sürekli birlikte olan onlardandır.”¹⁵⁷ buyurmuştur.

Yüce Allah'tan kerîm peygamberi ve sâlih evliyâsının bereketiyle bizleri, velîlerini seven kullarından eylemesini; onların değerli yollarından gitmeyi, nebîler, siddîkler, şehîdler ve sâlihlerle birlikte hamd sancağı altında toplanmayı dileriz. Salât ve selâm efendimiz Muhammed (sav), âilesi ve ashabının üzeri-

153 Hac, 22/32.

154 Mücâdele, 58/22.

155 Mücâdele, 58/20.

156 *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, III/19.

157 *el-Fevâkihü'd-Devvânî*, II/350.

ne olsun. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

[29] Bu değerli risâleyi, zamanının biricigi kâmil ve ârif Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. el-Arabî et-Tâî el-Hâtemî el-Mâğribî el-Endülüsî hakkında kötü sözler söyleyen ilim ehlinin iddialarını reddetmek için istinsah ettim. Bunu yaparken de efendimiz, âlimlerin medâr-ı iftihârı, âriflerin örneği, varlık dairelerinin kutbu, marifet ehlini çevreleyen dairenin merkezi, seyyidim ve üstâdım Şeyh Abdülgânî en-Nablûsî'nin iznini aldım. Tarîkaten Kâdirî, hakîkaten Nakşibendî olan şeyhim, İbnü'l-Arabî'nin kabrinin civârındaki Selimiye medresesinde müderristir. Allah bizi ve bütün müslümanları dünya ve âhirette onunla ve ilmiyle faydalandırsın.

Bu eser, fakîr, hâkir, fânî, âciz, günahkâr, Rabbinin affını uman, Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn b. el-Arabî'nin (ks) kabrinin hizmetçisi/türbedarı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Yahya el-Ekremî el-Hanefî es-Sâlihî tarafından Rebûsânî 1134/[Ocak 1722] tarihinde istinsah edilmiştir. Elimden geldiği kadar müellif nüshasıyla karşılaştırdım. Salât ve selâm efendimiz Muhammed (sav), ailesi ve ashabının üzerine olsun. [30]

Kaynakça

- Abbas Maslâpûr, "İbn Meymûn", *Dâiretü'l-Ma'ârif-i Büzürg-i İslâmî*, Tahran 1372, c. 5, s. 1-2.
- Addas, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, (trc. Atilla Ataman), Gelenek Yayınları, İstanbul 2003.
- Ali b. Meymûn, *Risâle fi'l-intisâr*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel, no. 1489, s. 1-30.
- Mebâdiu's-sâlikîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no. 2835, vr. 101b-108a.
- Mevâhibü'r-Rahmân fi keşfi 'avreti's-şeytân*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa no. 2835, vr. 108a-111b.
- Azamat, Nihat, "Ali b. Meymûn", *DİA*, c. II, s. 411-412.
- Bahadıroğlu, Mustafa, *Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftade ve Divân'ı*, Üftade Kurân Kursu Öğrencilerini Koruma Derneği Yayınları, Bursa 1995.
- Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i evliyâ*, (haz. M. Hızlı-M. Yurtsever), Arasta Yayınları, Bursa 2000.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, Leiden 1938.
- "Ali b. Meymûn", *EL*, c. I, s. 388.
- Demirci, Mehmet, "İbn Arrâk, Muhammed b. Ali", *DİA*, c. XIX, s. 319.
- Durmuş, İsmail, "Münteha't-Taleb", *DİA*, c. XXXII, s. 30-31.
- G. Yver, "Ghumâra", *EL*, II, s. 1095-1096.
- Gazzî, Ebû'l-Mekârim Muhammed Necmeddin, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mietil-'aşîre*, (nşr. Cebrâil S. Cebrûr), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, I-III, Beyrut 1997.
- Goldziher, I., "Ali b. Mejmûn al-Magribî und sein Sittenspiegel des Ostlichen Islam-Ein Beitrag zur Kulturgeschichte", *ZDMG*, (1874), s. 293-330.
- Gürer, Dilaver, "Fusûsu'l-Hikem", *Tasavvuf Dergisi*, sy. 13 (Temmuz-Aralık 2004), s. 395-441.
- Hamevî, Ulvân, Müclî'l-hüzn 'ani'l-mahzûn fî menâkibi's-Şeyh Ali b. Meymûn, Berlin, no. 2206, vr. 1a-123a.
- İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, Kahire 1962-64.
- İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, I-X, Beyrut ts.,
- Karabulut, Ali Rıza, *Mu'cemü'l-mahtûtâtî'l-mevcûdeti fi mektebâti İstanbul*, I-III, [y.y., t.y].

- Kılıç, Hulusi, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, c. XXI, s. 55-58.
- Kılıç, Mahmud Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, c. XX, s. 493-516.
- "Fusûsu'l-Hikem", *DİA*, c. XIII, s. 230-237.
- Mecdî Mehmed, *Hadâiku's-şakâik*, (haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Mehmet Paşa, *Nişancı Tarihi*, İstanbul 1290.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *Câmi'u kerâmâtî'l-evliyâ*, I-II, Kahire 1974.
- Osman Yahya, Müellefâtü İbn Arabî târîhuha ve tasnîfuha, Kahire 1992.
- Ömer Ferrûh, *Me'âlimü'l-edebî'l-arabî fi'l-'asri'l-hadîs*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, I-II, Beyrut 1985.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Özel, Ahmet, "İbn Dakîkû'l-İd", *DİA*, c. XIX, s. 407-409.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsmâüddin Ahmed, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. Ahmet Suphi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1985.
- Trimingham, J. S., *The Sufi Orders in Islam*, Oxford University Press, Oxford 1998.
- Uludağ, Süleyman, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, c. XXI, s. 40-43.
- Ulusoy, Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları*, (haz. M. Kara-K. Atlansoy), Uludağ Yayınları, Bursa 1997.
- Winter, Michael, "Sheikh Ali Ibn Maymûn and Syrian Sufism in the Sixteenth Century", *Israel Oriental Studies (IOS)*, Tel Aviv, 1977, c. VII, s. 281-308.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *İthâfü'l-Asfiyâ*, (İSAM Ktp., no. 297/7 ZEB.İ), s. 196.